

РОЗДІЛ 4

ФОРМИ І ПРОЯВИ МОЛОДІЖНОГО ПРОТЕСТУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 60-Х РР. ХХ СТ. ТА ПРИЧИНИ ЗАНЕПАДУ МОЛОДІЖНОГО РУХУ В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА США НА РУБЕЖІ 60 – 70-Х РР.

У попередніх розділах було з'ясовано строкатість соціальної бази молодіжного руху другої половини 60-х рр. в країнах Заходу та еkleктизм їх ідеології. З цих двох доведених фактів закономірно випливає розмаїття конкретних проявів феномену молодіжного протесту. Водночас, всі вони безпосередньо пов'язані з такими поняттями, як молодіжні "субкультура" та "контркультура". Тому перед безпосереднім аналізом форм та проявів молодіжного руху в другій половині 60-х рр. ХХ ст., доцільно насамперед розглянути суть двох названих вище понять.

4.1. Поняття "субкультура" та "контркультура", їх характеристика

У соціологічній літературі існують певні труднощі щодо розробки та узгодження коректних визначень термінів "субкультура", "контркультура" та співвідношень між ними. Обидва визначення можуть бути розглянуті лише у єдності, враховуючи спорідненість явищ, які ними позначені.

За свідченням англійського дослідника К. Ліча, поняття "субкультура" та "контркультура" спочатку вживалися у американській кримінології: термін "субкультура" був запроваджений ще в 1955 р. відносно злочинних банд; так само, "контркультура" означала характеристику молодіжних кримінальних угруповань переважно вихідців з низів великих міст [208, с. 7]. Термін "субкультура" одним з перших був вжитий американським дослідником М. Гордоном і означав "підрозділ національної культури, сформований комбінацією таких соціально важливих факторів, як класова приналежність, етнічний фон, місце проживання (регіон, місто, село) та віросповідання, і який становить у даній комбінації функціонуючу єдність,

що справляє поєднаний вплив на індивідуума"; тоді як поняття "контркультура" було запроваджене американським соціологом Дж. Янгером у значенні "сукупності викривлених або конфронтуючих цінностей" певної соціальної групи, що "містять, як первинний елемент, тему конфлікту з цінностями всього суспільства..." [цит. за: 208, с. 116-117]. Отож, вже тоді було сформовано притаманне для сьогоденної соціології розуміння спільного та відмінного в обох поняттях. З одного боку, обидва застосовувались щодо соціокультурних характеристик груп чи спільнот у середині суспільства (як правило, асоціальних). З іншого, поняття "субкультура" склалося як більш широке: фактично під нього підпадали будь-які соціальні групи, тоді як дефініція "контркультура" стосувалась лише тих спільнот, культура яких є виразно опозиційною домінуючій у суспільстві.

Наприкінці 60-х рр. обидва поняття вийшли зі сфери вжитку кримінології, набувши широкого поширення у західній соціології та культурології. Особливо відчутний інтерес був прикутий до феномену контркультури з боку "нових лівих", представнику яких, американському соціологу Т. Розаку належить заслуга запровадження у широкий обіг **власне терміну** "контркультура". Останній зазначав наступне: "Здається безсумнівним, що зацікавленість нашої студентської та учнівської молоді в психології відчуження, східній містиці, психоделічних речовинах та комунітарних експериментах формують культурну сукупність радикально відмінну від цінностей та уявлень, які домінували у нашому суспільстві, принаймні з часів наукової революції XVII ст." [цит. за: 208, с. 117].

Таким чином, у розумінні Т. Розака, а надалі й більшості "нових лівих", "контркультура" набула ототожнення з певним, принципово новим типом світогляду та свідомості, який є "революційним" щодо панівної культури. Зокрема, він вважав, що створення контркультури передбачає формування нових стосунків між людьми, формулювання і прийняття нових цінностей, вироблення нових соціальних норм, принципів, ідеалів, естетичних та етичних критеріїв, виховання нового типу особистості з новими формами свідомості й дії [67, с. 51]. Водночас, Розак підкреслював, що контркультура повинна протистояти не лише домінуючій суспільній культурі, але й екстремістським гаслам так званої "антикультури", яку

він характеризує як схильність до "маніакального нігілізму" [67, с. 51]. Втім, неозброєним оком очевидна натягнутість такого штучного виділення в альтернативній культурі "революційної" та "маніакально-нігілістичної" тенденцій. Принаймні, теоретично обґрунтувати це "нові ліві" неспроможні.

Оцінка контркультури як свого роду "революції у світогляді" на сьогоднішній день збереглася практично лише серед самих представників контркультури і майже не зустрічається у серйозних соціологічних дослідженнях. Втім, є й виключення. Так, французький соціолог Ж. Еллюль припускав можливість здійснення на основі молодіжної контркультури 60-х рр. свого роду "культурної революції" в США; в першу чергу він бачив у контркультурі "вибухову силу кохання, свободи та справедливості..., нове втілення християнської культури..." [190, с. 233-234].

Широко поширеною серед західних дослідників була теза про доміант підсвідомих або неусвідомлених мотивів при створенні контркультури. Типовим в цьому плані може виступати розуміння контркультури (або "альтернативної культури", за його термінологією), сформульоване західнонімецьким соціологом Ф. Фрідманом. Останній стверджував, що формування контркультури являє собою спонтанний і безпосередній вияв світогляду певних прошарків молоді, здебільшого не вираженого за допомогою понять; основний зміст контркультури полягає в тому, щоб "бути іншою", відрізнитись в усьому до дрібничок від домінуючої культури, аж до перетворення усіх елементів традиційної культури суспільства на свою протилежність [192., с. 15]. Щоправда, варто відмітити, що під своїм визначенням "альтернативної культури" дослідник здебільшого схильний був розуміти лише неполітичний протест молоді, оскільки вважав, що саме там вона виражена у найбільш чистому вигляді, тоді як студентські радикали керувались не тільки світовідчуттям, але і певними ідейними уявленнями.

Взагалі, досить важливою (особливо у західній історіографії) постає проблема співвідношення понять "контркультура" і "молодіжний радикалізм". Більшість наявних думок з цього приводу, напевно, можна об'єднати у дві групи:

1) Ототожнення поняття "контркультура" лише з неполітичним протестом молоді 60-х рр. Потрібно відзначити, що друга думка знаходила собі ширше коло

прихильників. Так, крім названого вище Ф. Фрідмана, її підтримував також американський історик К. Вудворд [231, с. 20].

2) Розуміння контркультури як явища, яке об'єднувало в собі всі аспекти молодіжного руху 60-х рр. ХХ ст. в країнах Заходу. Досить чітко цієї позиції дотримувались американські дослідники Ховарди. Для останніх "і юний довговолосий адвокат... і той, хто вирощує собі харчування у сільській комуні, в однаковій мірі входять у контркультуру"; на їхню думку, контркультура не є цілісністю, а являє собою конгломерат різних, нерідко взаємовиключних позицій, цінностей та орієнтирів [201, с. 327].

Радянська історіографія так само не містили спільної думки щодо контркультури, а дослідники намагались обмежити її рамками тієї тематики, якою самі займались. Тому трактування варіювались, насамперед, в межах трьох головних концепцій: 1) бачення у контркультурі лише суто ідеологічного терміну "нових лівих", який вживається для опису явища, нібито не існуючого в об'єктивній реальності; 2) розуміння її як певного культурного феномену, зумовленого особливостями матеріального стану його носіїв; 3) тлумачення контркультури як відірваного від життя, крайньо вузького напрямку протесту дрібнобуржуазної молоді проти певних елементів панівної культури капіталістичного суспільства.

Ці досить характерні для радянської історіографії молодіжного руху другої половини 60-х рр. уявлення представлені, наприклад, в роботах радянських дослідників І. Хижняка, С. Іконникової, Е. Шумілової та В. Арсланова. Так, І. Хижняк розглядав феномен молодіжної контркультури як певний шар буржуазної культури поряд з елітарною, масовою й популярною, який виник у країнах Заходу у 60-х рр. ХХ ст. і відображав невдоволення молоді наявною соціально-економічною системою [166, с. 21, 23]. Таким чином, він зводив складне явище контркультури виключно до протесту, викликаного матеріальними факторами. Натомість, С. Іконникова та Е. Шумілова, відходячи, до певної міри, від вульгарного економізму в трактовці проблем молодіжної свідомості, водночас вважали контркультуру достатньо вузьким шаром молодіжної культури як такої, поряд із споживчо-орієнтованим та бунтарсько-гедоністичним [71, с. 178]. Тобто контркультура

розумілась ними як один з напрямків молодіжного протесту (причому, незрозумілою залишалась відмінність між ним та бунтарсько-гедоністичним); названі дослідниці чомусь обмежували контркультуру настроями технофобії, осудом науково-технічної революції, прагненням зупинити рух історії [71, с. 180]. Щодо В. Арсланова, то для нього контркультура взагалі виступала як "одна з форм охоронної буржуазної ідеології" [35, с. 74].

З цього переліку безумовно вирізняються підходи, які належать радянським дослідникам Ю. Давидову та П. Гуревичу, оскільки саме в них думки щодо дефініції "контркультура" виглядають найбільш логічними. Зокрема, Ю. Давидов, один з найглибших дослідників феномену контркультури в радянській історіографії, розрізняв широке та вузьке значення терміну: перше, як синонім молодіжної "субкультури протесту", сукупності всіх форм молодіжного бунту проти "істеблішменту", притаманних для 50-60-х рр.; друге, як особливий тип свідомості, поведінки, світовідчуття і способу життя, який сформувався на рубежі 60 – 70-х рр., увібравши в себе елементи декількох поширених у молодіжному середовищі форм протесту [60, с. 248].

Натомість, П. Гуревич, який так само наголошував на подвійному значенні терміну "контркультура", вважав, що він вживається, по-перше, для позначення соціально-культурних установок, що протистоять фундаментальним принципам, пануючим у конкретній культурі, і, по-друге, для ототожнення з західною молодіжною субкультурою 60-х рр. [59]. Дослідник також наголосив на принциповій відмінності між поняттями "субкультура" та "контркультура". Так, субкультури, на його думку, значною мірою автономні, закриті і не претендують на те, щоб замінити собою пануючу культуру. Контркультура ж, базуючись на чіткому локальному комплексі цінностей, з часом починає претендувати на універсальність; вона виходять за рамки власного культурного середовища, пропонуючи нові ціннісні і практичні установки для широких соціальних спільнот [59].

Розвиваючи цю тезу далі, ми можемо припустити, що в основі контркультури лежить певна субкультура, яка, еволюціонуючи, вийшла за межі соціальної групи, що її породила. З іншого боку, будь-яка субкультура носить в собі зародки

протилежних домінуючій культурі тенденцій і уявлень, які, однак, не набули універсальності у суспільстві і виконують лише функцію самоототожнення соціальної групи-носія даної субкультури.

Що ж стосується сучасної української соціології, то, принаймні, академічна навчальна література не надто переймається теорією суб- і контркультур. Здебільшого її автори обмежуються загальним визначенням, за яким субкультура це культура окремих спільнот, а контркультура – культура девіантних соціальних груп [див. напр.: 142, с. 203]. Більш чітко визначення дає О. Якуба, що характеризує молодіжні субкультури як будь-які об'єднання молоді, що мають зовнішні елементи культури (мову, символіку, традиції, норми та цінності); контркультури, на її думку, відрізняються від субкультур лише тим, що їх норми та цінності перебувають в активній чи пасивній опозиції до норм та цінностей, існуючих у суспільстві [177, с. 128-129]. В цілому ж варто констатувати той факт, що в українській соціології концепція суб- та контркультур не викликала таких суперечок, як у західній чи, принаймні, радянській. Всебічне дослідження даної проблеми залишається справою соціологів та ювентологів найближчого майбутнього.

Отож, здається цілком правомірним стверджувати, що у наявній на сьогодні історичній та соціологічній літературі переважно немає чітко визначених меж застосування понять "субкультура" та "контркультура", які є досить розпливчастими і нерідко вживаються довільно. Безумовно, усі наведені вище розходження у тлумаченнях феномену контркультури засвідчують надзвичайну його суперечливість. Основною причиною таких розходжень є намагання різних дослідників дослідити окремі аспекти явища контркультури, особливо не задумуючись над визначенням його у цілому. Щоб частково зняти протиріччя у наявних дефініціях, автор даного дослідження вважає найоптимальнішим об'єднати наведені вище підходи радянських дослідників П. Гуревича та Ю. Давидова і розрізнити наступні трактування терміну "контркультура": 1) У вузькому розумінні це феномен неполітичного протесту, елементи якого почали формуватись ще у 50-х рр. у країнах Західної Європи і США в межах певних молодіжних субкультур, проте який у найбільш доконаному вигляді постав вже після спаду молодіжного руху на

рубежі 60 – 70-х рр. ХХ ст. як його наслідок і отримав свій прояв насамперед в андеграундних субкультурах цього періоду. 2) У більш широкому значенні визначення "контркультура" практично співпадає з ознаками молодіжного протесту другої половини 60-х рр. у цілому, насамперед у тих його аспектах, що стосувалися психології, світоглядних орієнтирів та моделей поведінки активістів молодіжного руху. У такому контексті поняття контркультура може бути розширеним на всі прояви явища молодіжного протесту 60-х, оскільки рівною мірою охоплює і політичну і неполітичну його сторони. 3) У найширшому значенні термін "контркультура" нерідко вживається для характеристики соціокультурних особливостей певних сучасних нонконформістських молодіжних субкультур, світогляд та спосіб життя яких, як правило, свої витoki бере від молодіжного протесту 60-х рр. ХХ ст. і є протилежним домінуючим етико-моральним установам.

У даному дисертаційному дослідженні автор вживатиме *поняття "контркультура"* у другому значенні, як *синонім молодіжного протесту 60-х рр. в усіх його проявах*, намагаючись розглядати явище в історичній динаміці. Що ж стосується дефініції "*субкультура*", то під нею ми будемо розуміти *сукупність ознак, що характеризують світогляд, поведінку та спосіб існування в цілому конкретної соціальної групи* (у даному випадку – молодіжної верстви). Тому в рамках єдиної по суті молодіжної контркультури 60-х рр., безперечно існували конкретні її прояви у житті певних категорій молоді (наприклад, хіппі, йіппі, "прово", студентських радикалів тощо), які можна вважати субкультурами.

Можна стверджувати, що найглибше потрібне нам значення контркультури дослідив саме згадуваний вище Ю. Давидов, з висновками якого щодо джерел та етапів формування й розвитку зазначеного феномену варто здебільшого погодитись [див.: 60, с. 261-262]. На підставі цих висновків можна умовно виділити наступні етапи генези молодіжної контркультури 60-х рр.:

1) Зародження під впливом бітників та хіппі так званої "культури дітей", яка виступила проти "культури батьків" під гаслом "Великої Відмови" від усіх її матеріальних та духовних здобутків.

2) Виділення в межах "культури дітей", під тиском "нових лівих", двох протилежних, але взаємопов'язаних тенденцій, які Ю. Давидов називає "містично-наркотичною" та "екстремістські-політичною" (*коректніше їх називати неполітичним та суспільно-політичним протестом, причому останній втілювався як у радикальних, так і у поміркованих формах – А.М.*); на думку дослідника, сполучною ланкою між ними виступали ідеї "сексуальної революції".

3) Формування певного ідейно-світоглядного синтезу в результаті занепаду молодіжного протесту на рубежі 60 – 70-х рр., як наслідок поєднання на новій основі двох названих вище тенденцій.

Є підстави вважати, що розмежування молодіжного руху на політичний та неполітичний протест розпочалось в рамках самої контркультури вже на ранньому її етапі: бітники, яких доцільно вважати свого роду "батьками контркультури", починаючи з 1948 р., розпалися на дві категорії – "холодних" і "гарячих". Причому, якщо перші встали на шлях пасивного, позбавленого соціального значення протесту, закликали всіх до любові та шукали заспокоєння у релігії, то останні зберігали активну позицію, поєднуючи у своїх творах нотки бунтарства і відчаю [102, с.49-50]. "Холодні" бітники, таким чином, дали початок контркультурі у чистому, вузькому розумінні цього слова, знайшовши своє продовження у ненасильницьких формах молодіжного опору, русі хіппі, тоді як "гарячі" надалі вплинули на формування радикальної свідомості молодіжного протесту.

Отож, цілком правомірно, аналізуючи молодіжну контркультуру 60-х рр. у її широкому розумінні, як тотожну молодіжному руху в цілому, виділити у ній дві площини: *неполітичний протест* (який переважно втілювався у *хіппізмі*) та *суспільно-політичний протест*, що, в свою чергу, включав у себе *ліберальний, реформістський, ліворадикальний та лівоекстремістський напрямки*. Радянська дослідниця К. М'яло вважала двома рівнозначно найбільшими проявами молодіжної активності у другій половині 60-х рр. "Червоний Травень" 1968 р. у Франції та музичний фестиваль у м. Вудсток в 1969 р. [109, с. 152]. Додамо, що перший являв собою вищий етап у розвитку суспільно-політичного протесту молоді, тоді як другий – протесту неполітичного.

Водночас, як засвідчують всі дослідники, помилкою було б протиставляти обидві сторони контркультури, чи говорити про абсолютну ізолюваність їх одна від одної, адже вони взаємодіяли між собою, являючи на практиці єдине ціле – молодіжний рух другої половини 60-х рр. ХХ ст. в країнах Заходу. У ході такої взаємодії та взаємовпливу формувались принципи, ідейні положення та світоглядні орієнтири, спільні для всього молодіжного протесту. Цікавим фактом є також те, що на перетині двох площин молодіжної контркультури виникли своєрідні гібридні форми протесту (наприклад, американські йіппі, європейські "прово" та ін.), які у своїй діяльності досить оригінально поєднували політичні цілі з карнавальнопатитичними методами їх досягнення. Для нашого дослідження однаковою мірою є важливим аналіз як суспільно-політичного, так і неполітичного аспектів молодіжного руху. Саме неполітичний протест, по-перше, фактично сформував направленість і характер руху в цілому, а, по-друге, виявився довготривалішим у часовому вимірі, оскільки і сформувався раніше, і продовжив своє існування після загального занепаду молодіжної активності у країнах Західної Європи і США.

При всій суперечності феномену молодіжної контркультури 60-х рр. та складності її для дослідження, тим не менше, цілком правомірно виділити в ній головні елементи, визначальні для молодіжного руху названого періоду.

Молодіжний сленг. На вербальному рівні функцію самоототожнення, відокремлення "своїх" від "чужих", в молодіжній контркультурі 60-х рр. виконувала специфічна молодіжна мова, або сленг, жаргон. Варто погодитись з К. Менертом, який розглядав два види молодіжного сленгу: 1) мова, побудована на вживанні ненормативної лексики, непристойностей, що є "традиційним знаряддям відчужених осіб"; 2) своєрідний соціологічний жаргон, який являв собою суміш термінів, що використовуються в марксизмі, психоаналізі та у творах представників Франкфуртської школи [214, с. 270-272]. Однак, на думку автора даного дослідження, абсолютизувати наведену Менертом типологію молодіжного сленгу не доцільно, оскільки вона є скоріше умовною, розробленою для зручнішого аналізу. Здається правомірним стверджувати, що у мовному вжитку молоді 60-х рр., незалежно від її приналежності до політичного чи неполітичного напрямків

протесту, вільно поєднувались соціологічні категорії з ненормативною лексикою. Напевно, соціологічна термінологія була способом раціональної критики суспільного ладу, тоді як "нецензурщина" – засобом емоційно вираженого протесту проти норм домінуючої культури.

Заперечення морально-етичних цінностей домінуючої у суспільстві культури. Австрійський дослідник К. Лоренц порівнював ненависть представників молоді 60-х рр. до старшого покоління з "найбільш безжальною... ворожнечі – національною ненавистю"; при цьому молодь не просто відкидає або ігнорує традиційну поведінку, але й бере її в якості вихідного зразка, для того, щоб усе робити навпаки [210, с. 109, 112.]. З цією думкою фактично погоджувався названий вище дослідник Ф. Фрідман, який відзначав внутрішню обмеженість молодіжної контркультури, оскільки її уявний "негативізм" являв собою лише формальне "перевертання" мотивів та елементів домінуючої культури [192, с. 15]. В основі такого протистояння культур знаходиться вже розглянуте нами раніше явище "конфлікту поколінь", "конфлікту батьків і дітей".

Втім, варто підкреслити, що не всі західні дослідники цілковито погоджувались з тезою про ізолюваність молодіжної контркультури чи її цілковиту ворожість домінуючій культурі. Так, австрійський соціолог Л. Розенмайер стверджував, що молодіжна культура являє собою скоріше посередника, а надалі й провідника ідей та зразків поведінки, "апробованих" молодшим поколінням, ніж "острів, ізолюваний від суспільства". У молодіжній культурі як наборі цінностей, норм та символів, що реалізуються в соціальній поведінці, завжди присутня неабияка частка індустрії моди та дозвілля, створеної для молоді представниками "дорослого світу" [220, с. 130, 147]. Однак Розенмайер також не заперечує, що принаймні зовні молодіжна контркультура всіляко намагається протиставити себе культурі домінуючій у суспільстві, отож застереження дослідника загальної картини не змінює.

Ставлення до насильства. У середині контркультури фактично від її зародження і по сьогоднішній день, незалежно від її неполітичної чи суспільно-політичної направленостей, точилася боротьба між прихильниками *ненасильницької*

тактики (хіппі, учасники кампанії за громадянські права негрів у США), і *насильства* як способу самовиразу індивіда (субкультури рокерів, частково бітників) та суспільних перетворень у цілому (йіппі, "прово", "везермени" та інші). Таким чином обидві тенденції, постійно конфліктуючи між собою, проходять крізь всі 60-ті рр., беруться на озброєння різними фракціями всередині молодіжного руху.

У даному контексті варто навести думку американського дослідника К. Кеністона, який був схильний абсолютизувати ідею ненасильства для формування протестної свідомості 60-х рр. Фактично дослідник розглядав цю ідею як головний мотив, саме навколо якого об'єднувались інколи протилежні за ідеологічними засадами субкультури, зазначаючи, що "основний стиль як хіппі, так і радикалів є глибоко протилежним війні, руйнуванню та експлуатації людині людиною, а також насиллю як засобам внутрішньої та зовнішньої політики" [206, с. 127]. Хоча теза Кеністона про універсальність принципу ненасильства для всіх етапів молодіжного руху 60-х може бути поставлена під сумнів, однак щодо об'єднуючої ролі даної ідеї на стадії зародження молодіжного протесту, він, безумовно, мав рацію.

Деякі дослідники, навпаки, займали протилежну Кеністону позицію, відмічаючи у молодіжному протесті насамперед схильність до насилля та руйнування. Так, консервативно налаштований американський вчений Р. Нісбет у поведінці частини студентських радикалів другої половини 60-х рр. знаходив паралелі з ексцесами нацистської молоді в Німеччині 20-х рр.: культивування лайки, образи по відношенню до викладачів та науковців, підбурювання до різноманітних форм насильства [217, с. 139]. Безумовно, такі крайні прояви молодіжного протесту також мали місце, хоча в тому, що дослідник робить наголос саме на них, напевно відіграли роль особисті емоції як свідка студентських заворушень (Нісбет у 60-х рр. працював викладачем у Берклі, одному з центрів студентського руху в США). Зі свого боку, французький соціолог А. Турен, також відмічаючи нехарактерне для попереднього етапу розвитку молодіжного руху поширення насильства як засобу боротьби за свої вимоги, водночас підкреслював, що воно було пов'язане з впливом негритянського руху і, як наслідок, з втручанням поліції" [227, с. 251].

Комунаризм. Одним з центральних у контркультурі 60-х рр., як правомірно

відмітила радянська дослідниця К. Мяло, був принцип мешкання разом, общиною чи комуною. На її думку, саме з цим принципом були пов'язані всі спроби активістів молодіжного руху другої половини 60-х рр. запропонувати будь-які альтернативні форми соціального устрою [109, с. 72]. Подібну ж думку висловив К. Кеністон [206, с. 125]. За слушним твердженням радянського дослідника Є Балагушкіна, саме у комунаризм проявлялися спроби реалізації як негативної (руйнівної), так і позитивної (творчої) частини програми соціального протесту молоді; створення комун було водночас і гаслом молодіжного руху другої половини 60-х рр., і найближчим практичним завданням [37, с. 238].

На масовому рівні ідею комунаризму започаткували хіппі, однак вона однаковою мірою проявлялася в організації спільного проживання як у комунах хіппі, так і в студентських кампусах. Варто погодитись з названим вище Є. Балагушкіним, який запропонував виділяти три типи молодіжних комун, залежно від цілей, змісту та форми організації спільної життєдіяльності: комуни, засновані з політичною метою, комуни, які переслідують насамперед соціально-побутові завдання (так звані "великі сім'ї"), та комуни, в яких увага зосереджувалася на проблемах психології особистості та міжособистих стосунків [37, с. 238].

Рок-музика. Необхідно відзначити, що величезну роль у формуванні та збереженні молодіжної контркультури відігравав такий специфічний складовий елемент, як рок-культура. На слушну думку англійського соціолога-марксиста М. Джекса, рок-музика, яка базувалась насамперед на негритянських ритмах, захоплювала молодь своєю гучністю, нав'язливістю, а також тим, що абсолютно не сприймалась "суспільством дорослих"; таким чином вона стала повсякденним способом самовиразу молоді, невід'ємним зовнішнім атрибутом "нового покоління", його голосом [203, с. 272].

Варто погодитись зі слушною думкою вже згаданого радянського дослідника І. Хижняка, який виділяв наступні соціальні функції рок-музики у молодіжному середовищі з першої половини 50-х до приблизно 1960 р.: *функція обслуговування міжособистісних стосунків* (відбувались постійні зустрічі, спілкування молодих людей на концертах рок-зірок); *функція визначення групової приналежності* (рок

музика виступає посередником, який забезпечує взаємозв'язок і певну культурну єдність своїх прихильників); *функція закріплення певних форм поведінки та збереження єдності групи* (включає створення моделей зачісок, одягу, наслідування ходи своїх кумирів та інше); *функція соціалізації почуттів* (поширення серед слухачів заздалегідь підготовлених способів переживання); *функція психічної та фізіологічної розрядки*; *функція ідентифікації з подібними до себе* (втрата індивідом своєї соціальної та особистої визначеності, ототожнення з іншими на підсвідомому рівні); *ідеологічна функція* (примирення з існуючим суспільством та нав'язування позитивного ставлення до нього) [166, с. 24-25].

Погоджуючись з більшістю виділених І. Хижняком функцій, потрібно водночас поставити під сумнів його тлумачення змісту останньої функції як примирення з навколишнім суспільством. Ризикнемо стверджувати, що рок-музика саме періоду 60-х рр. спонукала скоріше не до замирення з суспільством, а, навпаки, виступала як чинник, стимулюючий молодь до протесту. За словами вже неодноразово згадуваного К. Ліча, саме у популярній тоді в молодіжному середовищі музиці, а не у політичній чи релігійній літературі втілювались основні цінності молодіжної культури на початковому етапі її формування [208, с. 8]. Натомість К. Менерт розглядав роль рок-культури у розвитку молодіжного руху в історичній динаміці: зокрема, він вважав, що протягом 60-х рр. пісні протесту сприяли розвитку політичного аспекту молодіжного руху, впливаючи на нього, насамперед, за допомогою змісту текстів; однак після занепаду молодіжної активності рок-музика перетворилась на суто розважальний фактор, позбавившись свого антисуспільного потенціалу [214, с. 335].

Вживання психоделіків. З часів так званої "психоделічної революції" (про що йшлося у попередньому розділі) використання наркотичних речовин для "розширення свідомості" стало невід'ємним атрибутом усіх молодіжних субкультур 60-х рр. Наймасовішого поширення "наркокультура" набула у середовищі хіппі. Наприкінці 60-х рр. 2/3 нью-йоркських хіппі вживали марихуану, 41% - ЛСД; у Сан-Франциско 56% хіппі споживали ЛСД, 78% - марихуану; нарешті 3/4 лондонських хіппі були прихильниками марихуани, 1/3 – ЛСД [167, с. 167].

Свого логічного завершення "наркокультура" сягнула в субкультурі "джанкі" (назва походить від "джанк" – жаргонного слова на позначення опіуму та всіх похідних від нього наркотиків). Останні, будучи неприйнятими навіть хіппі (які, як зазначалося, вживали здебільшого "м'які наркотики" – марихуану та інші), утворили замкнені угруповання, засобами і метою існування яких були "важкі" наркотики та специфічний досвід затьмарення свідомості, який вони отримували в ході їх вживання [див. докл.: 109, с. 148-149]. Збільшення доз та винайдення нових способів прийому психоделіків стали сенсом буття. Зрозуміло, що будь-який протест, навіть у неполітичних його формах, розчинявся у необхідності дістати чергову "дозу". Жалюгідне життя зятих "джанкі" описав в однойменному романі один з засновників бітницького руху У. Берроуз [3, с. 15], багата на події та спокуси біографія якого не раз зводила його з представниками цієї субкультури.

Субкультура "джанкі" була крайнім проявом "психоделічної революції", однак сама традиція оцінювання суспільних вад крізь призму набутого досвіду "розширення свідомості", притаманна для всіх напрямків молодіжного протесту 60-х рр. Так, лідер йіппі (угруповання на межі хіппі та лівого радикалізму) Дж. Рубін, який наголошував на "революційності", навіть "комуністичності" вживання марихуани, стверджував, що "марихуана це сироватка правди... трава зруйнувала лівих, як рух меншин, створивши на їх місці молодіжну культуру" [33, с. 109, 110].

Серед дослідників та колишніх учасників молодіжного руху другої половини 60-х рр. нерідко висловлюється думка про тісний взаємозв'язок між рок-музикою та використанням наркотичних речовин [див., напр.: 167, с. 162-167]. Дана теза навряд чи може вважатись простим перебільшенням. Небезпідставно вважається, що ЛСД почав впливати у першу чергу на субкультуру хіппі частково через музику популярних у той час рок-груп, зокрема, так званого "кислотного року" [127].

Один з представників хіппі С. Стоун значення, яке відіграла музика 50-60-х рр. у становленні контркультури, безпосередньо пов'язує з вживанням наркотичних речовин: "Музика допомагала ... самовиражатися емоційно, духовно, політично. ... У той час як хіппі досліджували свій внутрішній світ, музика вела їх у пошуках сенсу. Від музики можна полетіти навіть без наркотиків. А з наркотиками... музика

може стати релігійним досвідом" [108].

Сексуальна розкутість. Фактичною передумовою лібералізації сексуальних стосунків у 50 - 60-х рр. ХХ ст., на думку американського дослідника К. Ліча, стали зміни у трьох галузях: у теоретичних дослідженнях людської сексуальності (З. Фрейд, В. Райх та інші), у статевих стосунках та сексуальній поведінці як такої, а також у ставленні до цієї проблеми християнської думки [208, 23]. Масове поширення різноманітних форм контрацепції, порівняна легкість лікування за допомогою антибіотиків хвороб, які передаються статевим шляхом сприяли тому, що дошлюбна та позашлюбна сексуальна активність молодих людей стала нормою. Заперечення традиційних етико-культурних норм суспільства поширилось і на сексуальну сферу: такі форми міжстатевих взаємин як бісексуалізм, гомосексуалізм, груповий шлюб у молодіжному середовищі (особливо в умовах різних комун), втратили своє "табу". Статеві стосунки розглядалися не як засіб продовження роду, а як спосіб отримання забороненої раніше суто фізичної насолоди, а нерідко – як доповнення насолоди психічної, досягнутої за допомогою вживання наркотичних речовин.

З іншого боку, не виключено, що сексуальна розкутість до певної міри була побічним ефектом вживання "легких" наркотичних речовин, таких як марихуана, що, починаючи з 50-х рр. набула неабиякого поширення серед радикальних молодіжних субкультур. Згадуваний вище У. Берроуз, посилаючись на власний досвід, наголошував на тому, що вживання марихуани, як правило, справляло сильну збуджуючу дію на статеву функцію організму [3, с. 38].

Водночас, сексуальні ексцеси та відхилення ставали невід'ємною складовою частиною притаманного для контркультури ідеї пошуку нової свідомості, нових форм сім'ї та співіснування людей тощо. Нарешті, сексуальна розкутість у представників суспільно-політичного напрямку контркультури сприймалась як частина революції, спрямованої проти лицемірства у сімейних стосунках: "Хто двічі спить із тим самим партнером, належить до істеблішменту!" [цит. за: 66, с. 47].

В цілому ж, на нашу думку, найбільш влучною і яскравою ілюстрацією молодіжної контркультури 60-х рр. є наведений американським дослідником Е.

Семпсоном, вироблений засобами масової інформації стереотип молодого людини 60-х рр. Остання відрізнялася “довгим нечесаним волоссям, бородою, намистами, медальйонами, високими черевиками, сандаліями, зношеним одягом, любов’ю до гучної музики та поп-фестивалів, диким стилем танцю, пристрастю до наркотиків та шаленого сексу і, зрозуміло, радикальними політичними позиціями та поведінкою, при повній відсутності дійсної відповідальності та поваги до інших” [222, с. 548]. І хоча сам дослідник схильний був піддавати цей стереотип сумнівам, є підстави застосувати цей опис, із певними застереженнями, до всієї контркультури. Адже саме таким чином відображалися способи життя та сукупність ідейних поглядів активістів молодіжного руху другої половини 60-х рр. ХХ ст. в країнах Західної Європи і США у свідомості пересічних сучасників, незалежно від форм та особливостей конкретних його проявів.

Прискіпливий аналіз цих форм не може бути здійснений без окремого розгляду найтипівіших ознак неполітичного, суспільно-політичного та змішаного (гібридного) проявів молодіжного протесту.

4.2. Рух хіппі як прояв молодіжного неполітичного протесту в другій половині 60-х рр. ХХ ст.

Найбільш відомим і водночас найбільш масовим проявом неполітичного протесту молоді країн Заходу в другій половині 60-х рр. ХХ ст. став рух хіппі, розквіт якого у його класичному вигляді припав на другу половину 60-х рр. у США, однак певні його елементи брали початок з більш ранніх часів. Східнонімецький дослідник Т. Хойбнер називав попередником європейських хіппі, зокрема, поширений у 20-х рр. у Німеччині "рух перелітних птахів", що об’єднував молодих людей з різних прошарків населення, які відрізнялися пристрастю до подорожей, природи, оптимістичним поглядом на світ та намагались заснувати нову общину на засадах любові, щирих та природних взаємин [167, с. 81-82].

Молодий російський дослідник А. Керві небезпідставно вважав хіппі явищем, яке в своїй основі мало запозичення багатьох стрижневих елементів інших молодіжних субкультур, які існували раніше, або паралельно з ними. Серед джерел таких запозичень, він називає насамперед: *бітників*, "*народників*" (англ. Folkies, течія у середовищі бітників, представники якої ідеалізували культуру та спосіб життя сільських общин – А.М.), "*серферів*" (молодіжна субкультура, що трансформувала серфінг від морського виду спорту до фактично стилю життя – А.М.) та "*психоделістів*" (послідовники Тімоті Лірі та американського письменника Кена Кізі – А.М.) [82].

Втім, більшість дослідників схильні вважати американських хіппі безпосереднім продовженням бітництва на новому та більш масовому етапі його розвитку. Так, Т. Хойбнер зазначав, що перші хіппі з'явилися у колишніх бітницьких колоніях в Іст-Віллідж у Нью-Йорку та Хет-Ешбері-дистрикт у Сан-Франциско [167, с. 88]. Радянські філологи Л. Касаткіна, а також В. Лесин і О. Пулинець згадували другу, менш поширену назву бітників – "хіпстери" [81, с.164; 102, с.49], яка безпосередньо вказує на тісний зв'язок між хіппі та їх попередниками. Здається доцільним визнати хіппі результатом еволюції т. зв. "холодних" бітників з їх байдужістю до гострих проблем, що стоять перед суспільством.

Загалом, у науковій літературі немає єдиної думки щодо походження власне терміну "хіппі". Т. Хойбнер стверджував, що поняття "хіппі" походить від англійського дієслова "to be hip" – знати, розуміти суть [167, с. 88]; згадана вище Л. Касаткіна вважала його похідним від "to hip" – "пізнати експериментальним шляхом" [81, с.164]; нарешті радянський дослідник О. Шишов був схильний виводити походження назви "хіппі" від англійського іменника "hip" – "стегно", що, на його думку мало означати молодих людей з особливою розв'язною ходою, які тим самим намагались показати свою повну зневагу до оточуючих [172, с. 9]. А. Керві наголошує, що, як і у випадку з "бітниками", слово "хіппі" стало ярликом, приклеєним пресою до "усіх цих довговолосих"; тоді як самі "хіппі" називали себе "freaks", що англійською значить "диваки" [82].

Будучи, як вже зазначалось, породженням бітників, хіппі надмірно

примітивізували ідейну спадщину перших: як вірно відмічав названий вище О. Шишов, будь-які теоретизування були для них надто складними, отож повне презирство до інтелектуальних пошуків стало головним принципом їхнього стилю життя [172, с. 10]. Таким чином, можна стверджувати, що поширена у середовищі молоді 50-60-х рр. теза про відмирання ідеологій як таких внаслідок їх непотрібності для суспільства, набула у хіппі найбільш доконаного вигляду.

Однак не варто вважати цей рух позбавленим своєрідної, хоча й досить примітивної філософії. Основою останньої ставали гасла свободи, радості життя та безмежної любові до усіх людей без огляду на їх расову чи релігійну приналежність [176, с. 105]. Скіп Стоун, один з хіппі, попри їх неприязнь до будь-яких теоретизувань, зробив спробу систематизувати ідеали хіппізму та донести їх до громадськості, пояснити специфіку їхньої філософії: "Раніше люди... турбувалися про ту спадщину, яку залишать своїм дітям і онукам... Тепер ми піклуємося лише про те, що можемо одержати прямо зараз... Ми хочемо відновити наші права на здорове життя і на здорову планету" [164].

Взагалі ж світоглядні орієнтири хіппі відрізнялись значною гнучкістю. Як зазначав Стоун, "наша філософія це суміш вчень Христа, Будди, Лао-Цзи, Крішні, Ганді... Деякі хіппі обирають якусь визначену релігію або визначеного гуру, інші - власний шлях..." [164].

Надзвичайно влучно і повно охарактеризував сутність руху хіппі радянський дослідник А. Воскобойніков, який відмічав, що для хіппі природне важливіше за соціальне, несвідоме за свідоме, емоційне за раціональне, спонтанне за організоване; вони намагалися розірвати всі зв'язки з традиційним способом існування і наявними нормами взаємин, прагнучи жити поза часом, у світі вічного "тепер", займаючись роботою лише "коли хочеться". На думку дослідника, хіппі старалися отримати інтенсивні відчуття завдяки наркотикам, еротоманії, екзальтованому сприйняттю модної музики, танцям, які вводили у транс [53, с. 23-24].

Безумовним є той факт, що найбільш доконаного вигляду рух хіппі набув саме у Сполучених Штатах. А. Керві, наприклад, вважає, що у Великобританії хіппі не отримали значного поширення. Серед причин він називає наступні: по-перше,

англійській молоді не загрожувала безпосередня участь у військових діях у В'єтнамі, а значить, привід для широкої хвилі протесту був відсутній; по-друге, англійські молодіжні субкультури того часу ніколи не вступали у відкриту конфронтацію із суспільством, по-третє, вони практично не мали відношення до середнього класу, досить нечисленного, щоб створити свою окрему субкультуру, подібну до американських бітників та хіппі [82].

Натомість Т. Хойбнер зазначав, що Західна Європа мала свій власний еквівалент американських хіппі: у ФРН вони називали себе "бурлаками", в інших країнах - "капеллоні" та "раггари". Відрізнялись вони насамперед неохайним зовнішнім виглядом, кочовим способом життя та яскраво вираженим потягом до неробства; фактично єдина мета, яку вони переслідували, "Бути вільними, але без будь-яких зобов'язань" [167, с.83-84]. За словами дослідника, ця категорія молоді "не знала спокою – подібно до перелітних птахів, їх (бурлак – А.М.) несло уздовж і поперек Західної Європи від Копенгагену до Риму й Афін, від Парижу і Лондону до Північної Африки... Рідко хто з них був старше 25 років, це були школяри та студенти..." [167, с.82-83].

Зайвою можливістю показати зневагу до громадської думки та способом проявити свою фантазію був стиль одягу хіппі. Згаданий вище С. Стоун зазначав наступне: "Правилом моди шістдесятих було - немає ніяких правил. ... Єдиним обмеженням у гардеробі хіппі були лише рамки нашої психоделічної уяви" [105]. Вони носили одяг яскравих тонів, з багатьма декоративними елементами, оберегами та молитовними шнурами як у буддистських монахів; невід'ємними атрибутами були також спальний мішок, похідна сумка через плече, компактний музичний інструмент (гітара або губна гармошка) і, обов'язково – квіти, які використовувались як частина туалету (живі поміж волосся, вінки засушених, просто квіткові розмальовки на одязі тощо) [167, с.89].

Практично всі дослідники феномену хіппі (як західні, так і радянські), відмічали таку їхню особливість, як неробство, неприязнь до будь-яких форм регулярної праці або бажання виконувати лише ту роботу, яка припадає до душі; ця особливість навіть вважається найбільш характерною рисою їх способу життя [див.

напр.: 53, с. 24; 167, с. 82; 216, с. 2, 120 та ін.]. Названий вище Ф. Фрідман стверджував, що головною передумовою формування напрямків неполітичного протесту, подібних хіппі, було збільшення кількості вільного часу у певних прошарків населення, як правило, нестудентських. На його думку, необхідною умовою існування груп хіппі був їх повний відрив від навчального процесу та всіх видів громадської діяльності; студентська ж молодь була задіяна в русі хіппі досить слабо, оскільки протягом 60-х рр. відбувалось ущільнення навчальних програм і, відповідно, збільшення зайнятості студентів у навчальному процесі [192, с. 15]. Втім, соціальний склад хіппі був далеко не однорідним: існує думка, що майже 70% з них були саме студентами юридичних, економічних, медичних та політологічних напрямків; водночас у їхньому середовищі перебувало чимало божевільних, дезертирів, злочинців, так званих "сезонних хіппі" тощо [176, с. 105].

Однак, незалежно від визначення соціальної приналежності хіппі, варто цілком погодитись із тезою французького соціолога Ж. Еллюля, який зазначав, що подібні молодіжні субкультури здатні існувати лише тому, що західна цивілізація могла дозволити собі розкіш утримувати своїх бунтівників, оскільки решта суспільства була задіяна у високопродуктивній праці"[190, с. 45].

Потрібно відзначити, що попри всю свою аполітичність, саме хіппі внесли у молодіжний протест 60-х рр. деякі специфічні моменти, які надалі стали загальними для контркультури як такої. Таких основних моментів варто назвати принаймні два.

По-перше, як правильно відмітила К. Мяло, абсолютно новим, порівняно з бітниками, стало прагнення хіппі жити окремими комунами з повним об'єднанням майна і всього життєвого устрою [109, с. 72].

По-друге, якщо бітники зі своєю апологією насильства молодіжних банд зробили послугу екстремістам різного ґатунку, то основою способу життя хіппі, навпаки, були ненасильство і неопір у будь-яких його проявах. Масові заходи, що влаштовувались хіппі, ставили за мету "закохати систему до смерті" у повній відповідності з принципами толстовства, гандизму та інших подібних філософських систем. Як правило, хіппі намагались триматись подалі від політичних вимог молодіжного руху, оскільки вони суперечили їх суто індивідуалістичному

світогляду. Однак піднесення політичного протесту молоді країн Заходу в другій половині 60-х рр. привернуло увагу багатьох хіппі до головних суспільних проблем. Так, у жовтні 1967 р. у Франції відбулася масова демонстрація хіппі у Парижі під гаслом: "Геть насильство, кохайте один одного!" [128, с. 47].

Втім, крім декількох епізодичних антивоєнних демонстрацій хіппі ніяк не показали себе у громадському житті країн Заходу. Головним проявом їхньої своєрідної активності стало проведення фестивалів рок-музики, причому наймасовішими і водночас найскандальнішими стали фестивалі, організовані в серпні 1968 р. у містечку Вудсток в 150 км. від Нью-Йорку та в грудні 1969 р. в Альтамонті під Сан-Франціско в США [див. докл., напр.: 167, с.92-95]. Видовище зосереджених на невеликих площах протягом кількох діб сотень тисяч осіб, специфічно одягнутих, які перебували у майже постійному стані наркотичного сп'яніння і періодично влаштовували "сеанси" нудизму та "вільного кохання" й піддавались нападам озвірілих "янголів пекла", неодноразово обійшло екрани світового телебачення, ставши свого роду символом кінця 60-х рр. Загальна думка пересічних громадян країн Заходу була висловлена одним зі свідків фестивалю в Альтамонті: "Всі проблеми нашого суспільства нібито сконцентрувались в Альтамонті в одному величезному фокусі: насильство, дегуманізація, стадність" [цит. за: 167, с.95].

Цілком очевидно, що рух хіппі набув масового характеру. Шокуючи пересічного спостерігача своїми екзотичними смаками, хіппі на деякий час змогли затьмарити собою політичний аспект молодіжного руху в 60-х рр. Для багатьох дослідників саме хіппі виступали як квінтесенція контркультури у найбільш концентрованому її вигляді. Однак поступова активізація саме суспільно-політичних форм молодіжного протесту, яка набула вищого піднесення в 1968-1969 рр. завдяки радикальному студентству країн Заходу, примусила згодом неохайних "дітей квітів" відступити далеко на другий план.

4.3. Форми суспільно-політичного протесту молоді

Молодіжна активність у другій половині 60-х рр. знаходила свій прояв у найрізноманітніших формах політичної діяльності, вибір яких залежав від приналежності молодіжних лідерів та їх прибічників до тих чи інших ідеологічних напрямків. В США, наприклад, склад студентства за політичними поглядами й тактикою розподілявся таким чином: радикалів – 11%, в тому числі “революціонерів” (тобто екстремістів) – 3%, лібералів – 10%, реформаторів – 52%, поміркованих – 30%, консерваторів – 7% [116, с.179]. Реформісти, які об'єднували прихильників лібералізму та соціал-демократії, твердо тримались за ті форми суспільно-політичної боротьби, що впливали з їхньої улюбленої тактики "ненасильницького опору", тобто такі, що мали насамперед морально-виховний характер. Ліворадикальна молодь віддавала перевагу масовим діям, зміст яких полягав у постійних конфліктах та посиленні конфронтації з суспільними інститутами аж до відповіді насильством на насильство. Учасники лівоекстремістських організацій робили ставку на добре сплановані акції невеликих за розмірами угруповань, сенс діяльності яких полягав у спробах втілити в життя схему "*провокація - репресії - революція*"; такий компонент як насильство з ймовірного перетворився в екстремістів на необхідний. Представники цих напрямків протягом 60-х рр. співіснували у молодіжному та студентському русі Західної Європи та США, нерідко навіть в одних і тих об'єднаннях, і брали активну участь у спільних політичних заходах. А тому досить важко зробити чітке розмежування сфер впливу цих напрямків у молодіжному середовищі взагалі та в організації тих чи інших акцій зокрема.

Попри постійні заяви молодіжних лідерів щодо спонтанності свого руху, негативного ставлення до організації як такої, про що зазначалося у третьому розділі даного дослідження, тим не менше, варто назвати деякі найбільш помітні політичні об'єднання студентів (всі їх називати, а тим більше характеризувати не є доцільним), які доклали чимало зусиль для активізації молодіжного руху 60-х рр.

У Сполучених Штатах Америки вже на етапі зародження політичного

протесту молоді його координацію взяв на себе "Студентський координаційний комітет ненасильницьких дій" (СККНД), який був створений студентами південних штатів у квітні 1960 р., в першу чергу, для організації кампанії боротьби за громадянські права негрів [44]. Крім цієї організації, що об'єднувала переважно чорношкірих студентів, виникла ціла низка інших: наприклад, ще в 1959 р. утворились "Студенти за демократичне суспільство" (СДС) та "Союз студентів за мир" (ССМ). На думку багатьох дослідників (див., напр.: 155, с. 61), саме СККНД та СДС у другій половині 60-х рр. становили основу руху молодіжного політичного протесту, що асоціював себе з "новими лівими".

У Франції також з початку 60-х рр. існувало чимало студентських союзів, об'єднань та федерацій, переважно корпоративного характеру. Перехід від академічних до загальнополітичних проблем намітився протягом 1962-1964 рр. серед Федерації груп з вивчення філології (переважно об'єднувала студентів філологічного факультету Сорбонни), причому цей перехід відбувався насамперед в межах концепції "студентського синдикалізму", розробленої М. Кравецом [див. докл.: 138, с. 83-95]. Однак найбільшу роль в організації студентських заворушень 1968 р. відіграли радикальні анархістські групи молоді, які відстоювали принципи "прямої дії". Це був, насамперед, неоанархістський "Рух 22 березня", названий так за датою захоплення в 1968 р. студентськими радикалами адміністративного корпусу університету в Нантері на знак протесту проти агресії США у В'єтнамі. Очолив його Д. Кон-Бендіт, німецький студент, який навчався у Франції. Як стверджує російський дослідник А. Тарасов, сам Кон-Бендіт, як і очолювана ним організація, орієнтувалися на ідеї так званого "Ситуаціоністського Інтернаціоналу" та його лідера Гі Дебора, автора книги "Суспільство спектаклю". Ситуаціоністи вважали, що Захід уже досяг рівня товарного виробництва, достатнього для комунізму, і настав час влаштувати революцію "зараз і тут", насамперед, революцію у повсякденному житті, а для цього відмовлятися від роботи, від підкорення державі, від сплати податків, від виконання вимог законів і суспільної моралі. Натомість усі повинні зайнятися вільною творчістю - тоді відбудеться революція і настане "царство свободи" [151]. Іншим угрупованням паризьких студентів став "Рух

університетських дій", що виник 29 березня 1968 р після захоплення студентами одного з залів у Сорбонському університеті та проведення там масового мітингу. Очолили цю організацію студенти М. Кравец і Ж.-Л. Пеніну [151]. Обидві названі організації відіграли найважливішу роль в організації масових студентських заворушень у травні 1968 р. у Парижі. Однак навіть у період найвищого піднесення молодіжного протесту у Франції студентські групи були не вельми чисельними: так, "Рух 22 березня", за визнанням своїх же керівників, ніколи не сягав більше 200-250 активістів [101, с. 25].

У Федеративній Республіці Німеччина та Західному Берліні головним студентським об'єднанням, яке відзначилось організацією масових виступів молодих радикалів в другій половині 60-х рр., був Соціалістичний німецький студентський союз (СНСС або СДС). Останній протягом кількох років являв собою фактично молодіжне крило Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН), однак, внаслідок протиріч між радикальною молоддю та реформістським керівництвом СДПН, які почали загострюватися з 1961 р., згодом відмежувався від неї. В 1967-1968 р. (коли лідер та теоретик західноберлінських студентів - "нових лівих" Р. Дучке очолив СНСС у Західному Берліні, а його прибічники перебрали загальнонімецьке її керівництво), СНСС перетворився на провідну студентську організацію ФРН, головну силу загальнонімецького об'єднання студентства – Союз німецьких студентів. В цей період СНСС, виступивши одним з ініціаторів так званої "позапарламентської опозиції", став досить вагомою політичною силою країни [див. докл.: 101, с. 24-25; 145, с. 157-158].

Створення студентських організацій та їх подальший відхід від суто академічних проблем, витіснення вузькокорпоративної спрямованості їх діяльності політичною і стало необхідною передумовою розгортання політичного протесту молоді.

Цілісне явище, відоме нам як молодіжний протест 60-х рр., проявлялося в цілій низці політичних кампаній, що або здійснювались одночасно, або послідовно змінювали одна одну. Перед кожною з них ставились свої специфічні цілі, проте методи їх досягнення в більшості випадків були однаковими (за виключенням

заходів, що мали полярні цілі, і де домінували сили, що знаходилися на різних полюсах молодіжного протесту).

Серед основних кампаній слід назвати рух за громадянські права (в першу чергу за права негритянського населення США), рух за свободу слова, рух за створення "вільних" університетів, антивоєнний рух. В тій чи іншій мірі в усіх цих кампаніях містились елементи антиурядової та антисуспільної (у розумінні неприймання матеріальних та духовних цінностей західного суспільства) спрямованості. Однак найбільш послідовно акценти на свідому та радикальну зміну політичного та соціально-економічного устрою країн Заходу, проявились у Франції в травні 1968 р., а також у контексті діяльності лівоекстремістських угруповань. В усіх цих проявах політичного протесту молоді 60-х рр. співіснували і водночас боролися за посилення свого впливу реформістський, радикальний та екстремістський напрямки. Лише щодо руху за громадянські права у США на початку 60-х рр. можна впевнено стверджувати про домінування реформістів, насамперед, лібералів. В решті проведених кампаній вплив майже порівну розподілився між реформістами та радикалами, з переважанням останніх. "Внесок" лівих екстремістів полягав у провокаційних діях, які часто приводили до сутичок з силами правопорядку та навіть барикадних боїв, а з початком спаду молодіжної активності - у тактиці "трешинг" - "очищення від бруду" - терактах та актах вандалізму. Не можна не зауважити також, що всі кампанії в однаковій мірі інтенсивно проходили як в межах навчальних закладів та студентських містечках, так і поза ними.

Молодіжний протест 60-х рр. у своєму суспільно-політичному аспекті пройшов кілька етапів. З метою прискіпливого дослідження цього феномену необхідно більш докладно розглянути специфіку кожного етапу окремо.

Зародження політичного протесту молоді на початку 60-х рр. Особливості цього етапу зумовлені насамперед домінуванням лібералів та реформістів, які притримувались ненасильницької тактики дій та відзначались щирою вірою в суспільні інститути. Значний вплив на їхній світогляд справили ідеї М. Ганді та Л. Толстого. Зокрема, принцип ненасильства був покладений в основу діяльності

впливової у студентстві організації "Студенти за демократичне суспільство". У її програмному документі, "Порт-Гуронській декларації", зазначалося наступне: "Ми виступаємо проти використання насильства для соціальних перетворень, оскільки воно перетворює мету – людину або людську спільноту на бездушну ненависть. Необхідно обов'язково заборонити застосування засобів насильства і розвивати інститути – місцеві, національні та міжнародні – які заохочують відмову від насильства як засобу вирішення конфліктів" [32].

При цьому варто підкреслити, що зародження політичного протесту на початку 60-х рр. було притаманне передусім для молодіжного руху в США, оскільки як вже наголошувалось вище, у країнах Західної Європи активізація молодіжного руху розпочалась дещо пізніше, фактично вже у другій половині 60-х рр. ХХ ст. Головним його проявом стала *боротьба за громадянські права*, розгорнута в першій половині 60-х рр. активістами білої студентської молоді. Початком цієї боротьби вважається лютий 1960 р., коли в місті Грінсборо (штат Північна Кароліна) четверо студентів на знак протесту проти дискримінації негрівського населення влаштували в магазині "Вулворт" сидячий бойкот. Останній набув широкий розголосу і був підхоплений молоддю в багатьох містах країни [44].

На цьому етапі у свідомості активістів молодіжного протесту ще не відбулося корінного перелому, який пізніше привів їх до заперечення "істеблішменту" як такого. Критиці піддавалось не все суспільство в цілому, а окремі його аспекти, причому критика проводилась не з радикальних, а з загально гуманістичних позицій. Особлива надія покладалась на проведення реформ самою державою. Насамперед такі сподівання посилились у США після висунування адміністрацією Президента Дж. Кеннеді програми "нових рубежів", яка містила заклики до використання найкращих інтелектуальних сил нації, до застосування здібностей та ідеалізму молоді задля служіння суспільству [155, с. 64].

Не буде великим перебільшенням вважати рух за громадянські права своєю школою для активістів майбутнього молодіжного протесту другої половини 60-х рр. Кампанія швидко набула морально-просвітницького та напівблагодійного характеру. Це проявилось у таких формах як реєстрація негрів

для участі у виборах в Південних штатах; організації так званих "шкіл свободи" програма яких включала оповідання про життя чорношкірих на півночі країни, про бідних негрів та білих, про рух за громадянські права, про структуру влади в країні, про історію негритянського народу США та про африканську культуру тощо [101, с.46-47]. Також мали місце заходи, спрямовані на організацію бідної частини населення, її згуртування навколо гасла "Роботу або прибуток негайно!" та на покращення функціонування місцевих органів влади. Молоді активісти вели агітацію серед безробітних та бідноти за підтримку таких своїх проектів як створення оздоровчих центрів, освітлення бідних районів, вдосконалення умов проживання тощо, а також збирали одяг для роздачі бідним [101, с.55-56]. Фактично дана кампанія відкривала ранній етап молодіжного руху 60-х рр. у США.

Радикалізація суспільно-політичного протесту молоді. Реальність швидко переконала учасників молодіжного руху у безперспективності методів морального та ненасильницького тиску на владу. Отож, з другої половини 60-х рр., у зв'язку з посиленням радикалів у керівництві молодіжних організацій, політичний протест почав набувати нових форм.

Хвиля молодіжних протестів прокотилася по Сполучених Штатах, набуваючи все більш масового вигляду: мітинг студентів в Берклі в грудні 1966 р. зібрав 10 тис. чоловік, весною 1967 р. демонстрація студентів у Нью-Йорку об'єднала 200 тис. учасників, в Сан-Франциско – 65 тис.; влітку цього ж року студентські заворушення охопили 700 міст США; в жовтні похід студентів на Вашингтон зібрав 100 тис. чол. [Див.: 47, с. 21, 23-24]. Апогеєм масового руху протесту молоді у Сполучених Штатах став травень 1970 р., коли 350 університетів і коледжів були охоплені акціями непокори.

Активізація молодіжного протесту відбувалася і в країнах Західної Європи. Так, виступи студентської молоді в ФРН та Західному Берліні в 1968 р. зібрали 35% західнонімецьких студентів. Проте найбільшої сили виступи молоді та студентів досягли у Франції. Розпочались вони в травні 1968 р. у паризьких університетах Нантері та Сорбонні і протягом лише одного місяця охопили всю країну. Чисельність учасників демонстрацій зросла з 10 тис. чол. 6 травня до 800 тис. 13

травня; в цілому ж 60% французьких студентів стали активними учасниками подій “червоного травня” 1968 року, коли політика президента де Голля викликала спалах масових заворушень. Яскраво і, водночас, правдивою виглядає картина тогочасних реалій в устах сучасного українського дослідника О. Хоменко: “Масові демонстрації, барикади, сутички з поліцією, кийки і сльозоточивий газ, карети “швидкої допомоги”, які вивозять поранених, чорні і червоні прапори, портрети Че Гевари... всі ці романтичні атрибути революції стали майже щоденною реальністю життя великих європейських міст” [168, с. 4].

На думку радянського дослідника В. Бикова, це було пов'язане насамперед з активізацією "нових лівих" та поширенням у молодіжному середовищі їхніх ідей. Дослідник зазначав, що принципово важливим внеском "нових лівих" був їхній заклик до молоді зайнятися наведенням порядку у власному домі. Цей заклик конкретизувався в гаслі морально-етичного плану, яке передбачало боротьбу не лише за расову, але й за матеріальну рівноправність, "співчуття і солідарність зі слабкими і знедоленими" і зневагу до можновладців [44].

Суттєві зміни у тактиці та свідомості учасників молодіжного руху в США почали відбуватись у кінці 1967 р., коли пасивний політичний протест замінюється на активний. Поширюється захоплення екстремістською тактикою. Студенти-радикали від організації сидячих страйків переходять до застосування сили як методу своєї діяльності. Розширилось бачення ними завдань молодіжного руху: від протесту проти втручання США у справи В'єтнаму до критики всієї американської зовнішньої політики, а згодом - всього західного суспільства в цілому [47, с.25].

Ця тенденція спостерігалась у *антивоєнному русі у США*, який був тісно пов'язаний з *рухом за свободу слова*, ініційованим ще у вересні 1964 р. Приводом для розгортання протесту став арешт розповсюджувачів політичної літератури в університеті Каліфорнії, Берклі того ж року. Тим самим студенти піднялись проти спроб ізолювати академічне середовище від гострих суперечливих питань життєвого шляху, що хвилювали все суспільство [228, р.327].

Досить швидко головними об'єктами студентської критики стали агресія США у В'єтнамі та військово-промисловий комплекс США в цілому, важке

становище у негритянських гетто; сильне обурення у активістів руху викликало небажання засобів масової інформації об'єктивно висвітлювати цілі і вимоги студентства, коли на останніх нерідко навішувались ярлики, характеризуючи їх як хіппі, наркоманів та комуністів [див. докл.: 197, с. 131-135]. У таких умовах, кампанія швидко почала набувати рис боротьби проти "істеблішменту", в їх уявленні брехливого й лицемірного, якому молодь протиставляла гасло "Tell it like it is!" – "Скажи все, як воно є!" [55, с.74]. Справжнім гаслом антивоєнного руху у США став виступ президента СККНД С. Кармайкла на студентській конференції в Берклі в 1966 р. У промові цього лідера доти цілком ліберальної організації прозвучав виразний ультиматум представникам "істеблішменту", який засвідчував готовність молодіжної громадської думки до застосування радикальних методів протесту: "Війна у В'єтнамі є антизаконною і антиморальною. У нас немає сил змінити систему, яка винна у цій війні. Ми можемо сказати лише "Ні!" призову; є більш високий закон... Цей закон дає право кожному з нас сказати, що ми не дозволимо перетворити нас на найманих вбивць. А якщо вони примусять нас вбивати, то ми вже самотужки вирішимо, кого саме вбиватимемо" [цит. за: 118, с. 232].

Найбільшого розмаху антивоєнний рух американської молоді почав набувати саме після 1967 р. (після скасування відстрочки від призову для студентів). У протестах проти агресії США у В'єтнамі поширювались наступні форми та методи боротьби: розповсюдження у вузах та студмістечках великої кількості листівок із засудженням агресії та закликами ухилятися від військової служби; спалення призовних карток; голосування і збирання підписів проти участі в роботі відбіркових військових комісій; демонстрації протесту та навіть підпалення вербувальних пунктів [39, с.46]. При цьому зростала питома вага таких засобі політичного впливу на владу як демонстрації, мітинги протесту, про що згадувалось вище. Однією з наймасовіших демонстрацій став "похід на Вашингтон" 2 жовтня 1967 р., в якому взяли участь 100 тис. чоловік [120, с.32]. Згодом, 15 листопада 1969 р. у масових антивоєнних мітингах і демонстраціях у Вашингтоні взяли участь вже 250 тис. юнаків і дівчат, причому на чолі колон йшли військовослужбовці [44].

На індивідуальному рівні протест проти в'єтнамської війни проявлявся у масовому ухилянні від призову на військову службу, дезертирствах тощо. Так, за офіційними даними міністерства оборони США, вже протягом року, до середини 1967 р., з американської армії дезертирувало 42 227 чоловік. Через рік число дезертирів зросло до 53 357 чоловік. Майже 50 тис. американських юнаків, щоб не служити в армії, залишили країну. Більшість знайшла притулок у Канаді, багато хто переїхав у Європу [44]. Ухилення від служби в армії, яке кілька років тому розцінювалося більшістю американців як боягузтво або, принаймні, антипатріотизм, відтепер перестало вважатися ганебним. Навпаки, тими, хто зумів уникнути призову, захоплювалися, їх звеличували за мужність і спритність. В цілому ж, за даними польського дослідника К. Зельке, тільки один з кожних 16 представників "бунтівного покоління" 60-х рр. служив у В'єтнамі, решта ухилились від призову [68, с. 8].

Проявом протесту молоді проти військової політики США стало суттєве зниження середнього морального рівня військових службовців американських збройних сил. З-поміж іншого, почастишали випадки непокори начальству, нерідкими стали випадки поранень і навіть вбивств офіцерів підлеглими. Так, близько 86 американських військових, переважно з числа офіцерів та сержантів, було вбито і 700 поранено у В'єтнамі своїми ж власними товаришами [183, с. 23].

В межах власне студентського, академічного руху радикальний політичний протест молоді знайшов своє вагоме втілення у *кампанії за створення "вільних" або "критичних" університетів* (в ФРН їх називали "контруніверситетами"). Таким чином реалізувалися прагнення студентів брати участь в управлінні вузами, а також їхні уявлення про тотожність характеру відносин "студент - викладач" та "експлуататор - експлуатований". Тому "вільний" університет передбачав бойкот офіційних програм, скасування будь-якого підкорення, в тому числі студентів викладачам [120, с.23]. Так, студенти у передмісті Парижу Нантері 21 березня 1968 р. відмовилися здавати екзамени з психології в знак протесту проти, за їх словами, "дивовижної примітивності" курсу, що їм читався. Така форма боротьби (бойкот іспитів або лекцій) за підвищення якості освіти швидко поширилась по всій Франції

[153]. У програму "вільних" університетів входили такі предмети як "марксизм", "психоаналіз", "Імперіалізм", "зовнішня політика в ході "холодної війни", "гетто", "проблема свободи особистості", "проблема В'єтнамської війни", "проблема влади" тощо.

Спробою втілення в життя гасла "Влада студентам!" стали університетські асамблеї. Лідери радикалів розглядали цю організаційну форму студентського руху як реалізацію на практиці ідеї "демократії загальної участі", коли всі уособлюють владу і несуть рівну відповідальність [101, с.153]. Найбільшу популярність студентські асамблеї здобули у вузах Франції та Італії.

Найвищого свого піднесення кампанія за створення "вільних університетів" набула у так званих "сіт-інах". Останні являли собою один з видів студентського страйку, коли студенти окупували або весь вуз, або його найбільшу аудиторію і не звільняли захоплене приміщення до задоволення своїх вимог, або до втручання поліції [41, с.176]. Як зазначала американська дослідниця Х. Ханфф, взагалі "сіт-іни" як форма протесту зустрічались у США ще у 40 - 50-х рр., однак не набули масового характеру [197, с. 21]. Використовувались вони також Студентським координаційним комітетом ненасильницьких дій у кампанії за громадянські права негрів на початку 60-х рр., однак здебільшого як форма бойкоту тих закладів громадського користування, де піддавались утискам афроамериканці (магазини, бари та інші). Поступова "сіт-іни" як форма студентського протесту були перенесені всередину навчальних закладів.

Найрадикальнішого вигляду "сіт-іни" отримали в Парижі, де студентство Сорбонського університету виявилось в авангарді протестів французів проти авторитарної політики президента Шарля де Голля. 13 травня, після 800-тисячної спільної демонстрації паризьких робітників та студентів, останні захопили Сорбонну. Вони утворили так звані "Генеральні асамблеї" – які повинні були виконувати роль дискусійних клубів, законодавчих і виконавчих органів студентської влади одночасно. Генеральна асамблея Сорбонни оголосила Паризький університет "автономним народним університетом, постійно і цілодобово відкритим для всіх трудящих". Одночасно студенти захопили Страсбурзький університет, а 15

травня – театр "Одеон". Станом на 17 травня 1968 р. близько 50 французьких університетів було захоплено студентами [151].

Хвиля студентських "сіт-інів" прокотилась по США. Розгорталась вона насамперед на фоні антивоєнного руху, однак суттєвим каталізатором (особливо для чорношкірих студентів) стало вбивство весною 1968 р. лідера негритянського руху в США Мартіна Лютера Кінга, а також звістка про студентські заворушення у Франції. Зокрема, травень - червень 1968 р. були відзначені масовими заворушеннями і в американських коледжах і університетах. У Колумбійському університеті (м. Нью-Йорк) студенти захопили аудиторії і припинили заняття. Наслідком стало скасування іспитів на факультеті гуманітарних наук. Університет виявився практично паралізованим на два тижнів [44].

Неабиякого поширення "сіт-іни" та бойкоти занять набули в Західній Німеччині. Досить часто вони супроводжувались різноманітними ексцесами з боку студентських радикалів. За спогадами Г. Маєра, професора Мюнхенського університету, лише протягом літнього семестру 1969 р. у названому навчальному закладі було зірвано 8 лекцій з приблизною кількістю слухачів у 1500 чол., проведенню близько 40% лекційних та семінарських занять студентами були створені неабиякі перешкоди (один з викладачів читав лекцію під бомбардування яйцями та помідорами), приміщення двох інститутів були повністю захоплені, шість інших були піддані цілковитому розгрому; були зірвані факультетська нарада та засідання сенату університету [16, с. 72-73]. Навіть багато років по тому Маєр виявився нездатним згадувати про ці події спокійно: він називає студентські виступи 1968-1969 рр. "безпрецедентною наругою над традиціями" та "війною академічних станів" [16, с. 69].

Заняття у проголошуваних студентами "вільних університетах" проводились у вигляді "тіч-інів" (з англ. "самонавчання") – вільних дискусій на задану тему. В якості лекторів виступали або самі студенти, або запрошені ними оратори. Нерідко такі заняття перетворювались на своєрідний політичний мітинг. Ініціатори подібних напівсемінарів - напівмітингів зазначали, що "тіч-іни" були свідомо створені для того, щоб піддати критичному аналізу політику адміністрації і познайомити

студентів з дослідженнями та думками, яких звичайно немає на сторінках газет та в програмах радіо й телебачення" [цит. за: 156, с.137]. Ще одна мета "тіч-інів" виходила за межі чисто академічного протесту та кампанії за "вільний" університет. Вони мали переконати американський уряд у помилковості його політики щодо В'єтнаму та непопулярності взагалі американської зовнішньої політики серед широких прошарків населення, і, відповідно, змусити правлячі кола припинити війну [157, с.64]. У цілому ж "тіч-іни" набули надзвичайної популярності серед студентства. Вони до певної міри перетворились на ознаку часу, ставши символом студентського бунту 60-х як такого.

Поруч з "сіт-інами" та "тіч-інами", хоча і в менших масштабах, застосовувались "лав-іни" - політизовані студентські "тусовки", в яких музика, танці, поцілунки закоханих пар поєднувались з антивоєнними піснями та розмовами про політику, про різні зловбоденні проблеми [41, с.289-290].

Розуміючи складність для студентства досягнути своїх цілей лише власними зусиллями, протягом 1968-1969 рр. молоді активісти країн Заходу, в першу чергу Франції та Італії, неодноразово намагались встановити контакти з робітниками. Так, у Франції, наприклад, 800-тисячна демонстрація, яка відбулася 13 травня 1968 р. в Парижі, об'єднала у своїх колонах робітників зі студентами. Однак студентський анархізм та елітизм по відношенню до інших суспільних груп у кінцевому рахунку відлякували останніх. Американські студенти для подолання такого стану речей висунули тактику "уорк-ін". Полягала вона в тому, що під час літніх канікул молоді активісти влаштовувались працювати на промислові підприємства, де вели агітацію серед робітників і водночас самі вчилися у них методам організованої боротьби [41, с.330-331]. Однак і ця тактика не виправдала покладених на неї сподівань налагодити тісні контакти з робітниками.

Спад молодіжної активності на рубежі 60 – 70-х рр. Розчарування молоді внаслідок усвідомлення нею своєї неспроможності змінити світ у бажаному напрямку, викликало нові зміни у тактиці та спрямованості політичного протесту. З одного боку, великі сподівання поклалися на широко розрекламований в першій половині - середині 70-х рр. (не без допомоги урядових структур) "*великий похід*

крізь суспільні інститути"; це явище оголошувалось новою формою ліворадикальної діяльності, зміст якої полягав у спробах змінити суспільство зсередини, працюючи в "системі" [116, с.189]. Однак і ця спроба так само не виправдала себе, оскільки на практиці вийшло так, що не радикали – учасники "походу" змінили "систему", а, навпаки, "система" змінила їх самих, "інтегрувала" в себе.

З іншого боку, кінець 60-х рр. позначилися на молодіжному русі надмірним захопленнями екстремістською тактикою. Так, крім достатньо поширених серед студентів бойкотів занять та екзаменів, як, наприклад, в Паризькому університеті в травні-червні 1968 р., застосовувались і більш грубі методи. Викладачів, які всупереч бажанню студентів-радикалів намагалися продовжувати лекції, закидали яйцями та помідорами; внаслідок постійного цькування у багатьох поважних професорів траплялися серцеві напади [16, с. 73]. Нерідкими стали навіть побиття та насильницьке затримання викладачів, сутички студентів з поліцією, стрілянина, будівництво барикад, фізична розправа з так званими "конформістами" - студентами, що не бажали брати участь у демонстраціях [120, с.33]. Тактика лідерів студентів-екстремістів була провокаційна в самій своїй основі і включала тріаду "*провокація – репресії - революція*". Як і один з героїв роману французького письменника Р. Мерля "За склом", вони щиро вважали, що провокація це "досить корисна зброя у політичній боротьбі. Вона змушує противника скинути маску і розкрити свою справжню природу" [19, с. 56].

Нерідко молодіжний екстремізм набував досить гротескних форм. Так, в країнах Західної Європи поширювались симптоми "руйнації" – специфічного явища, яке остаточно сформувалось вже у наступному десятилітті і полягало в актах вандалізму, спрямованих не проти людей, а проти речей [128, с.70]. Наприклад, у Великобританії, в Лондонській школі економіки було знищено декілька старовинних рукописних карт, а в Нільському та Ессекському університетах студенти намагались підпалити відділення "Берклейз бенк", звинуваченого у зв'язках з Південно-Африканською республікою [101, с.234]. Чимало аналогічних ексцесів наводила у своїх спогадах очевидиця травневих подій 1968 р. у Франції К.

Дойл. Так, група паризьких студентів пропонувала спалити паризьку фондову біржу і тим самим "вирвати серце капіталізму"; один з місцевих троцькістських ватажків, вигукуючи, якою красивою є революція, насолоджувався виглядом полум'я, у якому згорав на барикаді його автомобіль [9, с. 53]. Ці та подібні до них акти вандалізму здійснювались, як правило, дрібними анонімними групами, що складались переважно з міських маргіналів: безробітної молоді, ліцеїстів, студентів-недоучок тощо.

Слід зазначити, що екстремісти були неоднорідними і суттєво розрізнялися між собою за тактикою. Існували угруповання, що несли на собі значний відбиток естетики хіппі (американські "йіппі", голландські "прово" та ін.). Були й інші відгалуження екстремістів, які відособились від загальної маси активістів молодіжного руху на рубежі 60 – 70-х рр. Вони притримувались тактики "партизанської війни в міських умовах" - так званої "міської герильї". Яскравим прикладом таких організацій були американські "везермени" (англ. "метеорологи") – угруповання, що виникло всередині однієї з провідних студентських організацій США – "Студенти за демократичне суспільство". Свою досить екзотичну назву останні отримали від рядка з популярної пісні Б. Ділана: "Сьогодні не потрібно бути метеорологом, щоб зрозуміти, куди віє вітер" [61, с. 55]. Втім, К. Менерт наводить іншу версію появи їхньої назви: від антимаоїстської статті в друкованому органі СДС, у якій лідери угруповання зазначали, що "ми знаємо, куди йдемо, і не потребуємо у повчаннях маоїстів та інших метеорологів..." [Цит. за: 214, с. 59].

"Везермени" виступили за негайні дії, розглядаючи збройну боротьбу (вуличні бої, терористичні акти) як найбільш ефективний спосіб "внесення революційної свідомості в маси американського народу" [101, с. 23]. Їхня діяльність викликала глибокий розкол в СДС, що припинив своє існування як загальнонаціональна структура. В оточенні "везерменів" сформувалась своєрідна субкультура, в основі якої лежав культ насильства. Яскравою ілюстрацією цього можуть виступати наведені К. Менертом вислови представників даного угруповання: "Ми проти всього, що в білій Америці вважається гарним і пристойним. Ми будемо спалювати, грабувати і руйнувати. Ми ті, хто приходить вашим матерям у нічних кошмарах"

[цит. за: 214, с. 78]. Згодом вони розпалися на низку дрібних груп, слабо розуміючих реалії суспільного життя.

Поступово мета, заради якої лівоекстремістські групи вели свою війну, розмилась і терор заради "світлого майбутнього" переродився у терор заради терору. Фактично ліві екстремісти завдали великої шкоди тій справі, якій вони присвятили своє життя: їхні дії були засуджені суспільством, навіть більшість теоретиків "нових лівих" відмежувались від такого способу реалізації своїх ідей. Однак цим самим були засуджені й ті ідеї молодіжного руху другої половини 60-х рр., єдиними захисниками яких представляли себе екстремісти. Суспільна думка загалом, збентежена терором, явно хитнулася вправо.

4.4. Гібридні прояви молодіжного руху другої половини 60-х рр.

Як зазначалось вище, молодіжна контркультура другої половини 60-х рр. являла собою досить складний феномен, який умовно можна поділити на два типи: неполітичний та політичний. Вже наголошувалось на тому, що подібне твердження може бути визнане до певної міри натягнутим. Зайвим підтвердженням цьому може виступати виникнення на перетині цих двох типів молодіжного протесту змішаних, гібридних його форм. Їх поява була закономірною: як у середовищі хіппі існувало чимало незадоволених індивідуалізмом та соціальною апатією останніх, так і серед лівих радикалів зростало число розчарованих у наслідках тих методів політичної боротьби, які були поширені у молодіжному середовищі. В обох випадках відбувався пошук нових форм протесту, здатних подолати обмеженість, притаманну як хіппі, так і "новим лівим". За влучною характеристикою, наданою цим проміжним формам молодіжного руху другої половини 60-х рр. західнонімецьким дослідником Ф. Фрідманом, для всіх них був характерний ігровий стиль, карнавальність та певна естетизація акцій протесту; він навіть вжив визначення "елементи лудизму" щодо окремих проявів цього явища [192, с. 24].

Найбільш яскравим прикладом таких гібридних форм молодіжного руху другої половини 60-х рр. були американські йіппі. Останні являли собою відгалуження звичайних хіппі, яке, втім, піддало свої погляди досить оригінальній трансформації. Повністю зберігши традиційний стиль існування, вони, водночас, позбулися притаманних хіппі індивідуалізму та глибокої пасивності щодо суспільно-політичного життя країни. Щоправда, політична (революційна, за їх власними твердженнями) діяльність йіппі завжди носила характер своєрідного театралізованого вертепу. Подібна суперечливість даного відгалуження молодіжного руху пояснюється, з поміж інших причин різним минулим їх керівників. Якщо один з лідерів, Джері Рубін, колишній студент-соціолог, згодом журналіст, до того, як очолити цей напрямок молодіжного бунтарства, брав участь у Русі за свободу слова в Берклі, набував досвід політичного радикалізму "нових лівих", то інший відомим бунтівник, Еббі Хоффман, колишній психолог, дослідник шаманізму й чорної магії, протягом багатьох років належав до хіппі [Див. докл.: 174].

У діяльності йіппі ці два лідери намагались певною мірою синтезувати свій досвід. Створений ними в 60-х рр. так званий "театр герілы", по-суті, політичний балаган шокував пересічних американських громадян своїм викликом усім традиційним суспільним цінностям. Наприклад, 20 травня 1967 р. вісімнадцять молодих бунтарів на чолі з Еббі Хоффманом влаштували одну з найвідоміших "вистав" "театральної герілы": з галереї для публіки Нью-Йоркської біржі розкидали тисячу доларів однодоларовими папірцями. Робота біржі була фактично паралізована: залишивши всі справи, брокери і маклери почали ловити гроші. Вважається, що ця витівка на біржі, названа самим Хоффманом "новим вигнанням торгівців із Храму в епоху телебачення", була першою акцією руху йіппі, хоча останні формально виникли через кілька місяців потому [174].

Традиційна політична діяльність викликала у йіппі розчарування та глибоку відразу, особливо після спроби Дж. Рубіна балотуватись на посаду мера Берклі. Самий Рубін зазначав з цього приводу наступне: "Будь-який дурень може балотуватися на посаду мера Берклі, якщо в нього є 25 доларів (25 долар-майновий

ценз на виборну посаду) і ще 25 дурнів, щоб його висунути. ...випрошування голосів виборців - метод, яким не можна створити нового суспільства. ...виборча політика несумісна з щирістю. А ми хочемо суспільства ширих людей. Це егоїстична боротьба окремих кандидатів. А ми хочемо суспільства колективістів. Я ледве душу не продав за "голоси". Ніколи більше не надягну "трійку". До біса вибори. Хай живе революція!" [10].

Думка поєднати стиль життя хіппі з політичним протестом "нових лівих" виникла після проведення першими антивоєнної демонстрації у Пентагоні 21 жовтня 1967 р., однак ідейно оформлена дещо пізніше, на новорічні свята 1968 р. , коли під час святкування народилася назва нового руху. Згодом термін "йіппі" тлумачився лідерами цього угруповання по-різному, в залежності від обставин: або як аббревіатура слів "Youth International Party" (Молодіжна Міжнародна Партія – А.М.), або просто як переможний вигук молоді [див. докл.: 174].

За словами Дж. Рубіна, йіппі "планують комуністичний заколот з метою захоплення Америки і розглядають секс, довге волосся, сучасну джазову музику та допінг в якості засобі в для здійснення цього заколоту" [цит. за: 34, с.148]. Ебі Хоффман вважав подібні дії Другою Американською революцією, а себе - "revolutionary artist" (революційним художником – А.М). Взагалі, самоототожнення йіппі з "революційними митцями" було не просто намаганням мовою контркультурного вертепу донести до американських громадян своє неприйняття "істеблішменту", але й за допомогою постійних акцій епатажу підірвати його основи. Використання ненормативної лексики в громадських місцях та літературі, демонстративне паління Хоффманом марихуани під час прямого ефіру на радіо, проведення гротескних богослужінь-пародій на кришнаїтські, підтримка руху сумновідомих "червоних кхмерів" в Камбоджі та багато інших акцій мали на меті не лише вразити громадськість, але й перехопити в засобів масової інформації першість у маніпулюванні свідомістю американців [див. докл.: 174]. Балансуючи десь на межі повної втрати здорового глузду, йіппі намагалися поєднати абсолютно непоєднувані речі, наприклад, в 1968 р. Хоффман вимагав: "Скасувати платні туалети! Ось мета революції - безсмертя для всіх, хто живе й безкоштовні

туалети!"[цит. за: 174].

В цілому ж йіппі піднесли свій інфантилізм та небажання дорослішати до рівня ідеології. Дж. Рубін писав: "Все, що роблять йіппі, призначено для тих, кому від трьох до семи років. ... Революція змінила вищу школу в 1968 р. Скоро це ж саме чекатиме середню та молодшу школи. Лідерами революції є семилітні діти. ... Ми вічно залишимося підлітками" [33, с. 105, 106, 107].

Подібними до йіппі були їхні європейські "близнюки" - голландські "прово" (скорочення від неологізму "привотаріат" – "провокуючий пролетаріат"), які з'явилися вже в середині 60-х рр. та згодом поширилися у багатьох країнах Західної Європи та в США. Радянська дослідниця К. Мяло взагалі вважала їх "історично першою формою поєднання культуроборчої та політично радикальної діяльності" [109, с. 76]. Діяльність "прово" так само носила відверто карнавальний, рекламний характер, що виражалося в їхній "революційній" боротьбі та її формах: так званих "хеппенінгах" – демонстраціях карнавального типу на вулицях міст; стоячих, сидячих та лежачих демонстраціях. Всі акції "прово" були відверто демонстративними та покликаними шляхом наочної агітації виховувати "революційну свідомість" населення.

Одним з прикладів такої "революціонізуючої" діяльності були так звані "білі плани", які нерідко нічого спільного не мали зі справжнім антисупільним протестом. Так, "план велосипеда", протиставляв велосипед - засіб індивідуального пересування автомобілю як "символу держави" [64, с.29]. Інші "білі плани" були ще більш гротескними: "жіночий план" передбачав залякування добропорядних громадян роздачами протизаплідних пігулок всім дівчатам, починаючи з 12 років та умовлянням їх вступати у вільні статеві стосунки; "поліцейський план" полягав у перетворенні поліції на соціальних робітників, для чого правоохоронців необхідно було обеззброїти, одягнути в біле та повісити їм на шию барабан з метою складання туди цукерок, презервативів для неповнолітніх, курячих стегенець для голодних і запальничок для бажаючих палити пішоходів [167, с.116-117].

В цілому ж по мірі занепаду молодіжної активності наприкінці 60 – на початку 70-х рр. піддавались внутрішній трансформації й подібні до йіппі та

"прово" молодіжні угруповання: політичні елементи протесту дедалі поступалися місцем культурно-естетичній його складовій.

4.5. Причини занепаду молодіжного руху на рубежі 60 – 70-х рр.

Вже на початку 70-х рр. занепад молодіжного руху, найвище піднесення якого припало на другу половину 60-х, став доведеним фактом, визнаним і лідерами й активістами цього руху, і його дослідниками. На думку названого вище американського історика К. Вудворда, саме на рубежі 60 – 70-х рр. остаточно розійшлися шляхи "політичних" та "культурних бунтівників" (представників суспільно-політичного та неполітичного протесту – А.М.): якщо протягом 60-х рр. вони були об'єднані спільною справою, сприймали себе як єдину, монолітну опозицію щодо "істеблішменту", то на початку 70-х рр. вони не просто почали розходитись за поглядами та формами протесту, але й фактично, на думку дослідника, почали перетворюватись на свою протилежність [231, с. 20]. З одного боку, неполітичний аспект бунту продовжився і навіть посилювався, тоді як суспільно-політичний протест у своїх масових формах занепав. З іншого, вони найбільш радикально розійшлися по питанню співвідношення суспільного та приватного життя: хіппі та подібні до них аполітичні групи поступово відкинули всі форми суспільної діяльності, заглибившись у нетрі власної психіки.

Радянський журналіст В. Биков, перебуваючи в 1974 році у Сполучених Штатах, відмічав, зокрема, наступне: "Перше, що спадає в око... це спокій в університетських містечках. Студенти заповнювали бібліотеки, у теплі дні розміщувались з підручниками на галявинах коло учбових корпусів і гуртожитків... Всі... одностайно відмічали зростання інтересу до навчання, підвищення популярності спеціальностей, що обіцяють пристойний прибуток у майбутньому, таких, наприклад, як медицина і юриспруденція" [45, с.102]. Американський соціолог Д. Янкелович аналізуючи корінні зрушення у свідомості студентства на

початку 70-х рр., виділяв наступні зміни у їх поглядах і поведінці: припинення бунтів у кампусах; висування в якості провідного мотиву навчання подальшу самореалізацію в межах загальноприйнятої кар'єри; послаблення критики Америки як “хворого суспільства”; повернення до заперечення насильства як засобу досягнення мети; повернення схвального ставлення до набуття освіти; зближення у питаннях наявних цінностей, моралі та переконань між молодим і старшим поколіннями; послаблення критики вищих навчальних закладів та проявів мілітаризму; зменшення зацікавленості проблемами національних меншин; падіння впливу “нових лівих” та чисельності студентів-радикалів; поширення в студентському середовищі сприятливого ставлення до гасла “Закон і порядок” тощо [див.: 58, с. 157-159].

Решта дослідників молодіжного протесту на початку 70-х рр. погоджувались з аналізом Янкеловича. Західнонімецький науковець Б.Гуггенбергер так характеризував стан молодіжної та студентської активності на початку 70-х рр.: “І за межами наших університетів, і в середині них відчутно потихішало. Відійшли у минуле безплідні заворушення, революційний азарт, спалах почуттів, але разом із тим і легкість, оптимізм, геніальна безтурботність, що відзначали з самого початку цей колективний виступ проти ненависного світу батьків” [196, с. 13]. Подібні явища відмічав і Д.Статера, який наголошував, зокрема, на “виснаженні власне студентського протесту і поширенні настроїв фрустрації й апатії, різко контрастуючих з “революційною маячнею” багаточисельних мікроугруповань троцькістського чи маоїстського спрямувань” [225, с.201]. Одним зі свідчень занепаду молодіжного протесту стали масова переорієнтація тематики або припинення взагалі переважної більшості радикальних періодичних видань як легальної, так і "підпільної" преси [див. напр.: 114, с. 184-185; 99, с. 187-188]: їх спрямоване на підрив "істеблішменту" інформаційне наповнення просто почало втрачати читачів. Багатьом очевидцям та дослідникам феномену молодіжного протесту все це нагадувало повернення на арену історичного розвитку "мовчазного покоління" 40-х – першої половини 50-х рр.

Лише невеликий відсоток колишніх активістів та учасників молодіжного руху

60-х рр. зберегли надалі непримиримість та ненависть по відношенню до "істеблішменту". Одним з не багатьох лідерів молодіжного руху другої половини 60-х рр., який до своєї смерті у 1989 р. залишився вірним ідеалам молодості, був один з керівників йіппі Еббі Хоффман. Він продовжував агітувати перед мешканцями університетських кампусів, відвідуючи їх до 60 разів на рік, і підбиваючи студентів протестувати проти усього на світі: вербування в ЦРУ, військово-промислового комплексу, зовнішньої політики, забруднення навколишнього середовища та інше. Однак і він не уникнув розчарування тим фактом, що, на його думку, студентство позбулося революційного запалу, а контркультура переродилась у свою протилежність; у квітні 1989 р. цей "останній бунтар" у стані глибокої депресії покінчив життя самогубством [174].

Частина активних й екстремістські налаштованих романтиків "студентської революції" 60-х рр., які, з одного боку, розчарувалися у здатності населення масово піднятися проти ненависної для них "системи", а, з іншого, виявилися нездатними відмовитись від своїх ідеалів, у розпачі кинулися в обійми політичного тероризму. Такими були "везермени" у США, "Фракція Червоної армії" в ФРН, "Червоні бригади" в Італії та інші подібні до них терористичні організації. Як зазначав у середині 70-х рр. американський дослідник Р. Клаттербак, починаючи з 1968р. молодими екстремістами було здійснено більше 300 нападів, з яких 170 закінчилися вдало для нападників; було реалізовано 50 викрадень людей за політичними мотивами, і кілька сотень – за кримінальними, але з наявністю певного політичного підтексту [187, с. 21]. Справжнього розквіту політичний терор лівих екстремістів набув вже у 70-х рр., ставши серйозною проблемою. На думку радянських дослідників В. Вітюка та С. Ефірова, перехід до терористичної тактики був пов'язаний з певними особистими якостями терористів: "максималістськими претензіями і крайньою нетерпимістю, силою ненависті й жагою помсти, потребою до самоствердження за будь-яку ціну й бажанням надати своєму життю видимості соціального змісту, прагненням позбутися комплексів соціальної та особистої неповноцінності й фрустрації, пошуком яскравих відчуттів і відсутністю будь-яких морально-психологічних табу" [48, с. 151]. Вже у 90-х рр., відмежовуючись від

ультралівих терористів Західної Німеччини, Д. Кон-Бендіт зазначав, що рідко бачив, щоб революціонери були водночас такими нелюдами: "Вони повністю інструменталізували молодих людей, вони їх руйнували і з "чистого его" втягнули в ідеологію безумства" [11, с. 31].

З іншого боку, цілком зрозуміло, що в основі захоплення екстремістською тактикою лежали, по-перше, втома від різного роду ідей і теорій (яких, попри декларативну позаідеологічність "молодих революціонерів", було чимало) та пов'язаних з ними постійних дискусій у студентському середовищі, а, по-друге, бажання безпосередніх дій. Яскраво ілюструють дану тенденцію слова одного з героїв названого роману Р. Мерля: "Про політичну позицію свідчать вчинки, все решта – нісенітниця... Справжні революціонери... палять американські прапори, висаджують у повітря американські банки, кидають каміння в "Американ експрес", або ведуть політичну роботу на заводах, коротше, *що-небудь роблять* (виділено мною – А.М.). Навіть якщо це "що-небудь" на перший погляд здається маячнею" [19, с. 318].

До речі, саме з 70-х рр. політичний тероризм набув загрозливих розмірів як міжнародне явище. Так, число загиблих внаслідок терактів у різних країнах складало в 1969 р. 29 чол., в 1972 – 145, в 1974 – 315, в 1976 – 402, в 1978 – 432, в 1979 р. – 587 чол., причому на території Західної Європи терактів було скоєно вдвічі більше ніж на Близькому Сході, в Північній та інших частинах Африки разом узятих [54, с. 4]. Таке надзвичайне поширення політичного тероризму в індустріально розвинутих країнах світу стало водночас однією з симптоматичних ознак спаду масового молодіжного руху і його закономірним наслідком. Стала зрозумілою вся глибина деградації лівих екстремістів. Не нехтуючи нічим задля руйнування основ "істеблішменту" та наближення омріяної ними революцію, вони поступово перетворились на ізольовані від суспільного життя секти, які займались, по-суті, політичним гангстеризмом, напівприкритим ідеологічним антуражем. Особливо це проявилось, коли італійські "Червоні бригади" в 1979 р. викрали та згодом вбили одного з найпопулярніших у країні політичних діячів, лідера Християнсько-демократичної партії, колишнього прем'єр-міністра А. Моро.

Однак здебільшого шляхи вчорашніх “молодих бунтівників” розійшлися. Одні з них приєдналися до якої-небудь з релігійних сект, що масово почали виникати саме в той час. Глибокій деформації було піддано субкультуру хіппі. Вона втратила свій попередній зміст – успадкований від бітництва дух внутрішнього протесту. Згаданий вище С. Стоун, із сумом констатував: "Ми (хіппі – А.М.) - екстракт свободи... Ми були вільні думати те, що хочемо, робити, те, що хочемо, і бути тими, ким хочемо. Припинивши експериментувати і шукати цю свободу, найважливіша частина кожного з нас припинила розвиватися" [143].

Натомість, саме хіппі стали тим середовищем, у якому набуло неабиякого поширення явище "Ісус-революція". Образ Ісуса Христа став одним з досить популярних персонажів трансформованої молодіжної "контркультури", який був позбавлений ортодоксального вигляду, властивого католицько-протестантській догматиці, набувши, натомість, деяких рис, характерних для східних культур, і навіть певних еротичних властивостей. Саме на рубежі 60 – 70-х рр. у США виникла одна з найганебніших псевдорелігійних сект – т. зв. "Родина" "пророка" Д. Берга, яка, прикриваючись біблійними заповідями любові, не гребувала розтлінням неповнолітніх, дитячою порнографією та проституцією [Див. докл.: 80, с. 433-441]. Нерідко родючим ґрунтом для виникнення різноманітних сект ставали "комуни" хіппі та студентські кампуси.

Інші активісти молодіжного руху другої половини 60-х рр. зайнялися політикою у традиційному розумінні цього слова, не виступаючи більше проти “істеблішменту” (як, наприклад колишні лідери студентського руху у Франції та ФРН Даніель Кон-Бендіт та Йошка Фішер, один з яких у 90-х рр. став депутатом Європарламенту від партії "зелених", а інший – лідером Парії "зелених" Німеччини, віце-канцлером та міністром закордонних справ ФРН – див.: 92; 11, с. 32; 66, с. 38), або зосередили увагу на вирішення внутрішніх студентських питань, перейшовши на позиції студентського корпоративізму. Дехто зберіг свій статус “аутсайдерів” суспільства, проте відійшов від активної участі у русі протесту, поринувши у світ наркотиків та наркоділків і взагалі злочинного світу, як, наприклад, т. зв. "нові хіппі".

Було, врешті-решт, і чимало таких колишніх учасників молодіжного руху 60-х, що відкинули “шаленства” юності й із задоволенням інтегрувались у ту саму “систему”, проти якої нещодавно так ревно виступали (наприклад, лідер йіппі Дж. Рубін, який згодом став вдалим підприємцем і працював на Уолл-Стріт, в центрі американського бізнесу). Неодноразово згадуваний С. Стоун із ледь прихованою гіркотою так говорив про тих хіппі, які відійшли від руху: "Подорослішавши, вони (хіппі – А.М.) переженілися, завели дітей, влаштувались на роботу, прийняли на себе більше відповідальності. Вони стали частиною системи..." [143].

На перший план у житті молодої людини 70-х рр. замість притаманного “молодим бунтівникам” другої половини 60-х рр. прагнення вести вільне, романтичне і безвідповідальне існування, сповнене чуттєвих радощів і розваг, вийшла професійна кар’єра, здобуття вищої освіти; причому остання розглядалась ними вже не як засіб пізнання самого себе, а як шанс успішного просування у житті [109, с. 249]. Цікаво, що навіть виховання власних дітей представники колишнього "бунтівного покоління" переважно побудували на зовсім інших принципах, ніж ті, на яких колись виховувалися самі. Замість лібералізму, межуючого з байдужістю, набули поширення домашні цінності, контроль батьків за поведінкою дітей, чимало уваги приділялося стосункам всередині родини [68, с. 12]. Все це було відображенням у свідомості молоді доконаного факту того, що рух молодіжного та студентського протесту вступив у період свого занепаду, виявившись нездатним виконати поставленого перед ним його учасниками головного завдання – докорінного руйнування всіх інститутів пригнічуючого їх постіндустріального суспільства Заходу.

Щоправда, занепад молодіжного протесту аж ніяк не означав, що колишні радикали раптово перетворилися на конформістів. Нерідко відмічається, що спільним знаменником, властивим всьому "бунтівному поколінню" залишився безкомпромісний ідеалізм, породжений глибоким переконанням у тому, що людину і людське суспільство можна і потрібно переробити на краще [87, с. 17]. Однак у способах здійснення цих змін вони стали прагматиками, позбувшись юнацьких ілюзій щодо можливості революційних перетворень у суспільстві. Тому і власне

протест не вичерпав себе повністю, радше він був загнаний вглиб підсвідомості колишніх бунтівників. У цьому контексті варто погодитись з думкою американського дослідника П. Стара, який стверджував, що "конфлікти, які раніше відкрито розривали суспільство, тепер локалізувалися й увійшли всередину, де вони з тих пір тихо підривають життя людей, відмічених печаткою 60-х рр." [224, с. 31]. Втім, це не заперечує власне факт деградації молодіжного руху 60-х в усіх його проявах.

Отож, початок 70-х рр. став тим Рубіконом, перейшовши який, молодіжний рух, до того масовий, радикальний та потужний, надовго вступив у смугу занепаду. Фактично, у тому вигляді, в якому рух протесту розвивався в другій половині 60-х рр., він припинив своє існування.

Які ж були причини занепаду руху, який ще за кілька років до того мав, за словами молодіжних лідерів та ідеологів, повністю змінити обличчя світу?

В першу чергу, серед таких причин варто відмітити внутрішню слабкість, обумовлену недоліками організаційної будови, ідеології "молодих бунтівників" та обраної ними тактики боротьби за реалізацію своїх програмних положень. Як влучно зауважив український науковець і публіцист О.Хоменко, "... революція була для них проривом нової, нерепресивної чуттєвості, поєднанням мистецтва і політики, джазовим оркестром на барикадах, а зовсім не банальним захопленням політичної влади однією з партій... Травень 68-го з великою недовірою ставився до різноманітних структур та організацій... наголошуючи більше на спонтанності, самоорганізації, ініціативі окремих особистостей" [168, с.4].

Таким чином, попри всі спроби налагодити хоча б якусь координацію, молодіжний рух другої половини 60-х так і залишився здебільшого слабкоорганізованим. Такі вади протесту радикальної молоді як неорганізованість, аморфність та стихійність відмічалися, зокрема, відомим американським соціологом та ідеологом "нових лівих" Г.Маркузе [31, с.25], та багатьма іншими дослідниками. Налагодженню елементарної координації дій заважала не лише відчутна конкуренція між різноманітними за ідеологічним спрямуванням молодіжними та студентськими угрупованнями, а й свідома орієнтація лідерів та теоретиків

“молодих революціонерів” на стихійність руху. Останнє вважалося ними як рішучими противниками будь-яких бюрократичних утворень, позитивною рисою молодіжного руху, що вигідно відрізняла його від, наприклад, руху робітничого, керованого т.зв. “старими лівими”. Так, лідер французьких студентів другої половини 60-х Д.Кон-Бендіт відзначав наступне: “Сила нашого руху саме в тому і полягає, що вона спирається на неконтрольовану спонтанність” [цит. за: 184, с. 84]. Аналогічні думки висловлював лідер йіппі Дж. Рубін, який наголошував: " Спочатку дій, аналізуй пізніше. Саме імпульс, а не теорія допомагає зробити великі кроки вперед. Теорія з'являється коли люди намагаються з'ясувати, що саме вони зробили вже після того, як вони зробили це" [33, с. 115].

Серед недоліків ідеології молоді та студентства другої половини 60-х рр., ідеології, значною мірою сприйнятої ними від “нових лівих”, вже згаданий вище Г.Маркузе відмічав схильність до ідеалізації контркультури та пов'язаних з нею способів політичної активності, що знайшло своє відображення у принципі “жити власним життям” – приділенні ними набагато більшої уваги трансформації, звільненню індивіда у суспільстві, ніж звільненню самого суспільства; крім того, дослідник звертав увагу на яскравий антиінтелектуалізм “молодих революціонерів”, який вони поділяли “з найбільш реакційними представниками істеблішменту” [31, с.48, 129]. Цей антиінтелектуалізм, на думку американського дослідника К. Гершмена, був одним з чинників, що заважали молодіжним лідерам та активістам здійснити глибокий аналіз суспільних явищ, виробити справжню політичну програму та утворити дійову політичну організацію; серед інших подібних чинників дослідник називав: антиматеріалізм, неприйнятний для значної частини населення, яка тільки прагнула отримати ті матеріальні блага, що вони вже мали від народження, елітизм і намагання нав'язати свої сумнівні моральні цінності збіднілим верствам населення та інші [див.: 41, с.309-310].

Досить цікаву думку щодо причин занепаду молодіжного руху 60-х рр. висловив французький соціолог А. Турен. Останній зазначав, що головною проблемою, з якою зіштовхнувся студентський рух, і яка, у кінцевому підсумку, привела до його занепаду, було "однією ногою утримуватись всередині

(університету – А.М.), а іншою - зовні" [227, с. 195], тобто зберігати баланс між внутрішньо вузівськими та загальносуспільними вимогами. На думку дослідника, "якщо рух має на меті реформу університету, він зводиться до організаційних вимог та інституційного тиску. Якщо ж опиняється повністю у владі сил та цілей, що лежать за межами університету, то він розпадається" [227, с. 196].

Студентству ж другої половини 60-х рр. якраз і не вдалося послідовно дотримувались такого балансу. На цьому факті наголошував інший дослідник, вже згаданий американський науковець консервативного напрямку Р. Нісбет. Останній небезпідставно зазначав, що однією з головних причин занепаду молодіжного руху другої половини 60-х рр. ХХ ст. була різюча невідповідність між рушійними силами протесту та їх цілями: спираючись, насамперед на студентство, молодіжний рух 60-х рр., за змістом вимог не був ні студентським, ні академічним, оскільки не виражав інтереси студентів і не базувався на цінностях академічного світу; фактично в основі протесту лежали не раціональні мотиви, а певні романтичні фантазії, які за будь-яких обставин не могли бути втілені у життя [217, с. 143-145]. Аналогічну думку висловлював і американський дослідник М. Жакне, який зазначав, що кінцева мета усіх студентських радикалів насправді знаходиться за межами університету, вона передбачає зруйнування влади, а їх завдання полягає у використанні університетів в якості знаряддя для реалізації цієї мети [202, с. 29].

Внутрішня слабкість молодіжного та студентського руху другої половини 60-х рр. значно посилювалась ще й тим, що його ідеологія та методи, які використовувались задля реалізації цілей учасників даного руху, сприяли його ізоляції від інших політичних сил та решти населення. Зрозумілу пересторогу викликала, за твердженням радянської дослідниці К. Мяло, така риса руху молодіжного протесту як нестійкість, рухливість вимог радикалів, їх перестрибування з однієї проблеми на іншу, постійне намагання будь-який протест проти конкретних речей і явищ підняти до рівня "потрясіння істеблішменту"[109, с.69].

Анархізм молоді 60-х рр. викликав зрозумілу підозру в середовищі робітничих організацій та партій "старих лівих". Насторогу або навіть вороже ставлення до

молодих "ультрареволюціонерів" з боку французьких комуністів та соціалістів відмічають такі учасники та очевидці травневих подій 1968 р. в Парижі, як, зокрема, Д. Кон-Бендіт, К. Дойл та Д. Бенсаїд [11, с. 28; 9, с. 39, 41-43; 1, с. 26, 27, 29]. Неодноразово згадуваний К. Менерт причину відмежування комуністичних партій країн Заходу від студентських заворушень бачив у обмеженості свободи дій комуністів необхідністю постійно озиратись на генеральну лінію Москви, оскільки участь ФКП у радикальних виступах могла б налякати буржуа і скомпрометувати політику розрядки [214, с. 59]. Втім, не виключене існування й інших, більш глибоких мотивів подібного ставлення комуністів до молодіжних заворушень, зокрема, таких як побоювання можливого втручання НАТО у внутрішні справи Франції у випадку суттєвої дестабілізації ситуації в цій державі [див., напр.: 79].

Загальну ж думку лівих радикалів висловив колишній свідок заворушень 1968 р. у Франції, англійський троцькіст Р. Сміт, який прямо заявив: "Революція була зраджена. Контрреволюційну роль зіграла Французька комуністична партія" [22]. Подібна безапеляційність суджень, небажання бачити реальну розстановку сил у суспільстві, і, водночас, потяг молодіжних активістів до насильства та презирливе ставлення до легальної політичної діяльності сприяли засудженню молодих радикалів також з боку реформістів та лібералів, не кажучи вже про консерваторів. Зі свого боку, студентські лідери відплачували їм тією ж монетою, оголошуючи помірковані політичні сили "контрреволюціонерами", а комуністів, соціалістів та робітничі профспілки - "ревізіоністами". На думку сучасного польського дослідника В. Гротовича, таке ставлення молодих радикалів до "старих лівих" пояснювалось насамперед сприйманням їх як своїх політичних конкурентів на шляху самоствердження у ролі авангарду робітничо-селянського протесту [57, с. 57].

В результаті своїми діями студентські радикали сприяли наслідкам, протилежним від очікуваних – згуртуванню більшості населення навколо урядів і, відповідно, зміцненню старого порядку замість його зруйнування [229, с. 1290].

А власне, які ще емоції, крім почуття глибокого шоку, могли викликати у суспільстві заклики, подібні до вже згадуваної фрази, що належала лідеру французького студентства Д.Кон-Бендіту: "Бери гнилі помідори і дій. Бери тухлі

яйця і дій. Заперечуй все... Кохай інакше. Заперечуй сім'ю... Ти робиш революцію для себе. Зараз і тепер! “ [цит. за: 134, с. 13-14]. Навряд чи подібний свідомо примітивізований підхід до революційної боротьби міг викликати схвалення чи принаймні розуміння з боку пересічної людини, так само як і перенасичені епатажем підкреслено екстремістські заклики одного з молодіжних угруповань США – йіппі: “Гвалтуй монахинь, знущайся над професорами, не слухай батьків, спали свої гроші... Знищуй сім'ю, націю, церкву, місто, господарство; перетвори життя в мистецтво, в театр душі і театр майбутнього; тільки революціонер – справжній художник” [цит. за: 61, с.56]. Безумовно, мав рацію Г. Маєр, один зі свідків студентських заворушень у Мюнхені, коли зазначав, що лідери молодіжного протесту говорили жаргоном, незрозумілим простому народові, отож громадськість досить швидко забула про революційні ігри дітей бургерів, у які вони бавились у стінах університетів [16, с. 77].

Все наведене вище сприяло тому, що коли постала необхідність розширення соціальної бази руху протесту, залучення до нього інших прошарків населення, тут молодіжна ідеологія навпаки, відштовхнула можливих союзників, в тому числі з середовища тієї молоді, яка не брала активної участі у “молодіжній революції” 60-х. Такої молоді було чимало – адже далеко не всі були у захваті від екстремістських нахилів частини активістів руху. Диференціація молоді та студентства стосувалася насамперед цілей молодіжного руху та вимог, що висувалися його учасниками: так, якщо вимоги реформ у сфері вищої освіти, припинення військових дій в Індокитаї підтримувались більшістю як студентської, так і нестудентської молоді, то заклики лівоекстремістських груп до насильницької революції не завжди із розумінням зустрічались широкими масами молодих людей. Це саме можна сказати і щодо методів боротьби: якщо демонстрації типу “сіт-ін” у США схвалювались 79% білих студентів і 63% білих нестудентів, то по відношенню до руйнування майна ці частки складали відповідно 14 і 10%, а по відношенню до нападів на поліцію – 18 і 12% (щоправда, серед чорної молоді США прихильність до екстремістських методів була на декілька порядків вища) [див.: 41, с.176].

Суттєвим фактором звуження соціальної бази молодіжного руху, насамперед

у США, стало суттєве розходження між інтересами і цілями (аж до повного взаємного неприйняття) білої молоді та чорношкірих студентів. Варто погодитись з думкою Р. Нісбета, який зазначав, що для участі останніх у молодіжному русі мало значення не стільки те, що вони були студентами, скільки те, що – чорношкірими; отож для них участь "чорних" у заворушеннях у студентських кампусах були лише продовженням загального руху негрів за своє звільнення [217, с. 146]. Розмитості вимог та ідеалів білої молоді чорношкіре студентство протиставило свою доволі чітку мету: "Влада чорним!". З іншого боку, для багатьох білих студентських радикалів, які колись починали свою діяльність з організації кампанії боротьби за громадянські права негрів, позбутися від своєрідного патерналізму щодо чорношкірих було психологічно неможливо. Намагання ж негритянського студентства заявити про себе як про окрему суспільну силу зі своїми цілями збентежило лідерів білого молодіжного руху, тоді як прояви "чорного націоналізму" їх просто шокували. Як наслідок внутрішніх протиріч всередині активного чорношкірого студентства розпалась одна з провідних студентських організацій – СККНД, що також не могло не позначитись на занепаді молодіжного протесту .

Одним з чинників, що заважав розширенню соціальної бази молодіжного руху протесту, був своєрідний "молодіжний расизм", комплекс недовіри до представників старшого покоління, що сформувався в багатьох "молодих революціонерів" внаслідок роздмухування ідеологами лівого радикалізму ролі "конфлікту батьків і дітей" у суспільному житті, про що докладно вже говорилось. Яскравим свідченням цього є заклики не довіряти нікому старше тридцяти-сорока років [33, с. 106; див. також: 34; с. 149; 55, с. 35;].

Відчутно на занепад молодіжного протесту другої половини 60-х рр. вплинула нездатність його лідерів та активістів налагодити контакти з робітничими організаціями. Французькі дослідники подружжя Ж.-П. і К.Баши вірно відмічали, що "основною слабкістю студентських об'єднань є їх неспроможність здійснювати прямий економічний тиск" [184, с. 74]. Важелі економічного впливу на суспільство і владу, відсутні в молоді та студентства, знаходились в руках тих соціальних груп і прошарків, що відносились до "виробників матеріальних благ". Серед останніх

виділялись робітники промислових підприємств як найбільш організовані, багаточисельні й такі, що мали тривалий досвід боротьби за свої права. Тому деякі молодіжні лідери та активісти руху 60-х усвідомлювали необхідність зближення з робітничими об'єднаннями та всі можливі позитивні для обох сторін наслідки подібного союзу. Намагання на практиці об'єднати зусилля двох великих суспільних верств, мали місце протягом 1968-69 рр. у таких країнах як Франція, США, Італія та ряд інших. Зокрема, активісти молодіжного руху 60-х у США задля подолання взаємної недовіри студентства та робітників висунули тактику “уорк-ін”, про яку вже говорилося вище [41, с.330-331].

Особливо спроби налагодження тісної взаємодії з робітниками з метою перевести у майбутньому ці контакти у площину спільної боротьби були притаманні для Франції, країни з багатими традиціями потужного робітничого руху. Як вже зазначалось у попередньому розділі, неабиякого поширення набула концепція “студентського синдикалізму” про студентство як особливий підрозділ робітничого класу [137, с. 57-58]. Саме у Франції деякий час багатьом здавалося, що сподівання на подібний союз могли бути реалізовані у травні – червні 1968 р., коли значна частина населення країни виступила проти режиму особистої влади президента де Голля, причому початок виступам поклали саме студенти, а надалі їх ініціатива була підтримана робітниками. Ця обставина дозволила деяким учасникам молодіжного руху підстави вважати, що головна обставина, яка додала реальної ваги подіям 1968 р. (принаймні у Франції), це поєднання виступів молоді з загальним страйком робітників [1, с. 25].

Однак подібні твердження варто сприймати з певними застереженнями, оскільки розглядати виступи паризьких студентів у комплекті з робітничим рухом доцільно лише у контексті висвітлення динаміки загалом антиголістського протесту у Франції. Втім, французький випадок був виключенням із загального правила. До того ж, навіть у цій країні цілі й вимоги студентів та робітників надто відрізнялись, щоб можна було говорити про реальне існування якогось “єдиного фронту”, як це безпідставно робить частина очевидців ліворадикального напрямку [див., напр., 9].

Варто зауважити, що здебільшого студентству так і не вдалося подолати

патерналістське ставлення щодо робітників. Спроби студентських агітаторів проникнути на підприємства з метою втягнути робітників у боротьбу за свої цілі закінчувались цілковитою невдачею. Результатом стало масове розчарування молодіжних активістів у своїх “потенційних союзниках”. Це спрямувало їх у іншу крайність, зумовивши твердження студентських лідерів про те, що робітничий клас повністю деградував, “обуржуазився”, оскільки веде боротьбу не за “справжні” ідеали, а за “біфштекс” [109, с.100]. З числа дослідників, які притримувались аналогічної думки, варто назвати К. Менерта, який стверджував, що “студенти з усією енергією підтримали робітників, які визнавали їх як виключно важливих союзників, однак згодом, отримавши підвищення зарплати, розривали з ними стосунки” [214, с. 144]. Подібну тезу відстоювали також західнонімецькі журналісти В.Шветтман та У.Сандер, пояснюючи відсутність солідарності пролетаріату з “молодими революціонерами” слабкою розвиненістю в робітників “революційного мислення”, що дозволяло “капіталу викликати в них байдужість або навіть ворожість по відношенню до молоді” [223, с. 65].

Натомість, згадані вище Баши головною причиною нездатності молодих активістів та представників робітничих організацій домовитись між собою про спільні дії, називали різкі розходження “інтересів робітничого класу, що мріє про те, щоб шляхом покращення свого соціального статусу і підвищення рівня життя, нарешті, повністю інтегруватись у суспільство споживання, з якого він ще частково виключений, та інтересів студентів, що прагнуть спільного заперечення наявного суспільства” [184, с. 200]. Вочевидь, зроблений аналіз молодіжного руху дозволяє саме останню точку зору вважати такою, що найбільш відповідала реальному стану речей.

Всі перераховані вище причини занепаду молодіжного протесту на початку 70-х рр. варто віднести до таких, що обумовили внутрішню слабкість цього руху. Проте доцільно відмітити, що далеко не останню роль у занепаді молодіжної та студентської активності відіграла гнучка політика правлячих кіл країн Заходу, що включала як застосування репресивних мір по відношенню до учасників руху, так і деякі, інколи досить вагомні, інколи незначні поступки з боку влади у плані

задоволення частини вимог молоді. Зокрема, для американської молоді неабияке значення мала реформа системи призову до лав збройних сил США, здійснена на початку 70-х рр., деякі нововведення у галузі освіти, як, наприклад, надання кредитів та позик під час навчання у вузах [51, с.24].

Починаючи з 70-х рр., на Заході набула поширення тенденція залучення студентства до процесу обговорення й прийняття рішень стосовно різних питань життя вузів зокрема, і суспільства в цілому. Уряди країн Заходу взяли курс на фактичну інтеграцію молодих бунтівників у ту “систему”, проти якої вони виступали. Один з тодішніх політиків, конгресмен Швенгел, заявляв: “Потрібно дати нашим молодим людям шанс бути вислуханими... Таким чином студенти Америки дізнаються, що система відгукується на правильно організований вплив на неї”; аналогічну думку висловив у 1969 р. віце-президент США Агню: “Ми повинні довести, що наша система здатна змінити весь наш світ; і ми повинні вітати всіх тих, хто хотів би змінити наш світу межах нашої системи” [149, с.249].

Серед заходів, передбачених для вгамування студентів, фігурувала участь студентських активістів у роботі органів внутрішнього самоврядування вузів. Так, студенти США отримали право брати участь у роботі університетських сенатів, що вирішували питання внутрішнього розпорядку й укладання учбових програм [45, с. 103]. У Франції було прийнято закон про орієнтацію вищої освіти, який передбачав виділення для представників студентських організацій місць в університетських радах (щоправда, зайняти всі виділені місця ці представники могли лише у разі участі у виборах до цих рад не менше 60% студентів даного вузу) [70, с. 171]. Подібна ж тенденція мала місце й у Великобританії, де в 1968/1969 навчальних роках в 17 університетах студенти були представлені в радах, а в 14-ти – в сенатах; в 30 університетах були утворені змішані комісії студентів та викладацького персоналу. Аналогічне представництво отримали й студенти низки технічних коледжів, зокрема, адміністрація Північного політехнічного коледжу відвела аж 37 % місць в академічній раді студентам, що було найвищим показником по країні в цілому [101, с. 233-234].

Неабияке значення мало те, що проблема війни США в Індокитаї на початку

70-х рр. набула позитивного вирішення: часткове виведення військ США з Південного В'єтнаму розпочалось у 1969-70 рр., а в 1973 р. в'єтнамську територію залишили останні військові формування Сполучених Штатів. Оскільки ця війна свого часу, в другій половині 60-х стала важливим фактором радикалізації настроїв молоді, то її припинення, природньо, справило заспокійливий вплив на "молодих бунтівників". При цьому для американської молоді найважливішим стало скасування на початку 70-х рр. призову студентів до лав збройних сил США, оскільки саме це і було однією з головних вимог молоді США.

Вагомою причиною занепаду молодіжної активності стало застосування силових мір проти бунтівної молоді. Взагалі, про ступінь занепокоєності правлячих кіл розмахом та радикалізмом виступів молоді засвідчує директива командування армії США за лютий 1970 р., у якій висловлюється побоювання "справжнього повстання у випадку, якщо зовнішні підривні сили зможуть контролювати дисидентів, які виступають проти расової дискримінації та війни..." [202, с. 70]. Таким чином, багатьма представниками влади активісти молодіжного протесту другої половини 60-х рр. ХХ ст. нерідко розглядались як прояви своєрідної "п'ятої колони", а спрямовані проти в'єтнамської агресії акції – як такі, що мають на меті підризнати боєздатність збройних сил та капітуляцію перед зовнішнім ворогом. Втім, навряд чи така оцінка молодіжного руху мала під собою об'єктивні підстави.

Варто відмітити, що заходи як урядів в цілому, так і керівництва окремих вузів по втихомиренню студентських заворушень були далекими від ліберальних і включали судові санкції, виключення з вузів, прийняття спеціальних законів, спрямованих на придушення виступів студентської молоді та застосування з цією метою поліції та військових загонів. Так, жорстокі заходи керівника університету Нотр-Дам у США Т. Хесбурга призвели до того, що протягом 1969-70 навчального року в очолюваному ним вузі був лише один студентський виступ. Розроблені ним способи боротьби зі студентськими демонстраціями включали наступне: демонстрантам надавалось 15 хвилин на роздуми і одночасно від них вимагалось показати посвідчення особистості; ті, хто протягом 15 хвилин не припиняв порушувати порядок і не засвідчили свою особистість, підлягали арешту; ті ж, що,

показавши посвідчення, продовжували чинити непокору, підлягали виключенню з університету [149, с. 257]. Новий закон, прийнятий у штаті Огайо, передбачав для кожного студента і викладача, задіяного у масових порушеннях громадського спокою на території кампусу, виключення з університету терміном на один рік; президенти коледжів Айови і Каліфорнії отримали повноваження тимчасово усувати студентів від участі у навчальному процесі, якщо вони є “потенційними порушниками”; передбачалось також створення в межах кампусів власної університетської поліції [149, с.261].

В цілому ж у “найдемократичніших” Сполучених Штатах в 1968 р. було зафіксовано 107 випадків застосування Національної гвардії для вгамування студентських заворушень [156, с. 76]. В 1968-69 рр. у США було заарештовано більше 5 тис. студентів, в 1969/70 навчальному році – 7,5 тис.; наприкінці квітня – на початку травня 1971 р. лише у Вашингтоні було проведено 13 тис. арештів, головним чином серед молоді та студентства [149, с. 284].

Почастішали також судові та адміністративні переслідування тих, хто ухилявся від участі у військовій службі в лавах Збройних сил США. Так, якщо в 1964 р. за це був засуджений 251 чоловік, то в 1968 р. суди винесли 809 вироків. До середини 1968 р. проти молодих людей, що відмовилися служити в армії, за свідченням міністерства юстиції, було порушено 3305 кримінальних справ. За неповними даними, у 1969 р. за відмову від призову у в'язницях США перебувало не менше 850 осіб [44].

Застосування силових заходів для вгамування студентських заворушень спостерігалось і в інших західних країнах. У ФРН лише за першу половину 1968 р. було заарештовано декілька тисяч студентів, 2,5 тис. віддані під суд, значну кількість виключили з університетів або наклали на них дисциплінарні стягнення та значні грошові штрафи [101, с. 190]. Прийнятий у 1970 р. у Франції закон “про колективну відповідальність учасників демонстрацій” передбачав кримінальну та матеріальну відповідальність не лише безпосередніх винуватців вуличних заворушень, а й організаторів та учасників легальних масових демонстрацій [70, с. 176].

Водночас, явним перебільшенням виглядає спроба радянської пропагандистської літератури трактувати застосування поліційних та судових засобів щодо учасників акцій протесту ледь не як створення в країнах Заходу обстановки суцільного безправ'я та розгулу репресій [див. напр.: 85, с. 123-154]. Як вже зазначалося, політика правлячих кіл в країнах Західної Європи та США відрізнялась винятковою гнучкістю. Зокрема, репресії вдало доповнювались залученням найталановитіших з числа активістів молодіжного та студентського руху до державної служби з метою перетворення їх з "бунтівників" на лояльних та слухняних чиновників. Зокрема, в Сполучених Штатах на початку 70-х рр. набув неабиякого поширення процес призначення на відповідальні посади в апараті Білого дому молоді до 30 років [149, с. 230].

Водночас, у 70-х рр. до справи інтеграції американської молоді в суспільство долучилося чимало неурядових (громадських, приватних) організацій. Результатом їх діяльності стало вироблення низки комплексних програм, мета яких – мінімалізувати вплив контркультури на нове покоління молоді, сприяти її соціалізації, подолавши її можливу ізоляцію від "повсякденного світу праці та обов'язків". Серед застосованих заходів по вихованню в молодих людей симпатій до так званого "американського стилю життя" можна відмітити: організація приватними бізнес-структурами підготовчих курсів для молоді з метою оволодіння нею основ певної діяльності; залучення молоді релігійними громадами до допоміжних видів робіт серед жебраків, хворих та престарілих; формування органами місцевого самоврядування в окремих містах спеціальних груп підлітків для надання допомоги службам порятунку в підтриманні громадського порядку тощо [193, с. 52].

Те, що "істеблішмент" успішно чинив опір наївним намаганням молодих радикалів щодо його зруйнування, і взагалі виявився набагато міцнішим, ніж вони очікували, деморалізувало учасників руху, породило в них небезпідставні сумніви у можливості щось кардинально змінити у суспільстві наявними у їх розпорядженні методами боротьби. Як відмічала колишня активістка молодіжного руху в США, "всі ми очікували швидких змін протягом декількох років боротьби, але відсутність

видимих результатів привела до того, що люди нашого віку втратили колишню активність” [цит. за: 45, с.103]. Розчаровані колишні учасники молодіжного протесту 60-х рр. нерідко схильні були звинувачувати у своїй поразці навіть людську природу. Відгомін давньої, дещо наївної образи на пересічних громадян Франції звучить у словах Д. Кон-Бендіта, сказаних ним тридцять років потому: "Ми хотіли звільнити людей від "відчуженості", Ми вірили, що треба тільки повернути первісний стан людства – і може початися історія "справжніх людей". Але це неправильно. Реальна людина... не хоче постійно залишатись дієвою"[11, с. 29].

З іншого боку, ненависний лівим радикалам "істеблішмент" не лише вистояв під натиском молодіжного руху другої половини 60-х рр., - він зумів інтегрувати протест проти західного суспільства до складу цінностей цього суспільства. На цій парадоксальній особливості занепаду молодіжного протесту наголошувало чимало дослідників. Так, американській психіатр Р. Колс вважав здатність до асиміляції багатьох типових зовнішніх ознак молодіжної контркультури (музикальні смаки, стилі одягу, сексуальну розкутість, вживання марихуани та інше), характерною особливістю "американського стилю життя": "Американська культура здатна інтегрувати навіть такі нові ідеї та тенденції, які у минулому здавались надто радикальними навіть багатьом войовничим молодіжним активістам" [188, с. 59]. Дійсно, протягом 70-х рр. чимало ідей молодіжного протесту (насамперед, неполітичного) оригінальним чином виявились поширені серед інших вікових категорій країн Заходу, втративши, однак, свій радикалізм та антисуспільну спрямованість.

Нарешті, слід наголосити на ще одній вагомій причині занепаду руху молодіжного протесту. Західнонімецький дослідник Б.Гуггенбергер зазначав наступне: рух 60-х рр. "з самого початку був продуктом не нестачі, а достатку... Криза суспільства достатку водночас стала і кризою руху..." [196, с. 21]. З подібним твердженням важко не погодитись. Молодіжний рух, провідниками та найактивнішими учасниками якого були вихідці з заможних прошарків суспільства з високим рівнем матеріального добробуту, та який розгортався в умовах піднесення економічного розвитку, не витримав економічного спаду, що розпочався в 1969 р. та

подальшої кризи. Значна частина молоді раптово опинилася перед проблемою, як себе прогодувати. Матеріальна зацікавленість припинила викликати презирливе до себе ставлення в молодіжному середовищі, а високі ідеї поступилися місцем більш конкретним та практичним речам, зокрема, невпинно почав зростати інтерес до приватного життя. У цих умовах центральна для молодіжного руху проблема ліквідації соціокультурного придушення індивіда суспільством втратила у 70-х рр. свою привабливість в очах молоді. Тому фраза одного зі студентів того часу: “Ходити на демонстрації з приводу світових проблем здатний кожен, набагато складніше влаштувати своє власне життя” [цит. за: 214, с. 95], яка ще наприкінці 60-х рр. здалася його одноліткам страшенною “крамолою”, на тлі нових обставин, що склалися на початку 70-х рр., виглядала як вираз спільної думки.

Отже, проведений аналіз показав, що молодіжний рух у другій половині 60-х рр. знаходив свій конкретний прояв у найрізноманітніших формах. Всі вони об'єднувались загальним неприйняттям матеріальної та духовної культури західного суспільства та відображали специфічні способи мислення та життя, спільні для учасників як суспільно-політичного, так і неполітичного протесту молоді. Різноманітна сукупність ідей, світоглядних орієнтирів, манер поведінки та методів, які учасники молодіжного руху використовували для здобуття своїх цілей являла собою складне суперечливе і внутрішньо неоднорідне явище, об'єднане дослідниками у понятті "контркультура". Найбільш значним проявом неполітичного напрямку контркультури був рух хіппі, політичного - студентські заворушення в різних країнах Заходу (насамперед Франції, США та ФРН) протягом 1967-1969 рр.; поширеними були і проміжні форми прояву молодіжного протесту.

На початку 70-х рр. відбулося зниження активності молодіжного руху, що означало початок його занепаду. Всі досліджені причини – внутрішня слабкість молодіжного руху другої половини 60-х рр., спричинена низкою вад організаційної будови та ідеології, заходи правлячих кіл, що втілювали у собі метод “батога і пряника” та інші, в тому числі припинення війни у В'єтнамі та економічна криза початку 70-х рр. – зумовили невпинне згасання молодіжного протесту в тому вигляді, в якому він спостерігався в другій половині 60-х рр. Було покладено край

феномену “революції молодих”, яка, хоча і була безпрецедентним явищем подібного роду за попередню світову історію, проте змінити обличчя світу, як того прагнули її учасники, виявилась не спроможною. Подальші прояви масового молодіжного протесту в західних країнах у ХХ ст. йшли здебільшого в руслі реформізму, переважно як боротьба за корпоративні студентські інтереси та соціальні зміни в межах існуючого суспільства Заходу, не піднімаючись до рівня позасистемної опозиції.